

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΛΕΙΜΩΝΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ – ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΤΕΧΝΗ

Πρακτικά Συνεδρίου
Μονή Λειμῶνος, 27-30 Σεπτεμβρίου 2001

Επιστημονική ἐπιμέλεια
Ἀπόστολος Σπανός – Ἀθανάσιος Καλαμάτας

Ἀθήνα 2009

Περιεχόμενα

Ἐκδοτικό σημεῖωμα	11
Βραχυγραφίες	13
† Ἰωάννης Φουντούλης Ἰγνάτιος Ἀγαλλιανός: ὁ κτίτωρ, ὁ ἅγιος	17
Ἀρχιμ. Νικόδημος Παυλόπουλος Διακριθέντες μοναχοὶ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος	27
Ἀπόστολος Σπανός Ἡ συλλογὴ χειρογράφων τῆς Μονῆς Λειμῶνος	35
Ἀθανάσιος Καραθανάσης Ἀντιγραφεῖς χειρογράφων τῆς Μονῆς Λειμῶνος (16ος-20ὸς αἰ.)	57
Κωνσταντῖνος Πιτσάκης Ἀπὸ τὸν Λειμῶνα τῆς Λέσβου στὸ "Λεσβιακὸν Ἀνθολόγιον". Ἡ ἱστορία τοῦ ὑστέρου βυζαντινοῦ δικαίου στὰ χειρογράφα τῆς Μονῆς Λειμῶνος	63
Παναγιώτης Α. Βοκοτόπουλος Βυζαντινὰ εἰκονογραφημένα χειρογράφα τῆς Μονῆς Λειμῶνος	91
Σωτήριος Ν. Καδᾶς Τὰ διακοσμημένα χειρογράφα Λειμῶνος 245 καὶ 242	111
Γρηγόριος Στάθης Ὁ Πραξαπόστολος, χειρογράφο 55 τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος, καὶ ἡ ἐκφωνητικὴ σημειογραφία	141

Μαρία Τσιτιμάκη Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ καθολικοῦ τῆς Ἱερῶς Μονῆς Λειμῶνος	157
Αθηνᾶ-Χριστίνα Λούπου Ἡ Μεταβυζαντινὴ ξυλογλυπτικὴ στῆ Λέσβο καὶ τὸ τέμπλο τῆς Μονῆς Λειμῶνος	187
Αθανάσιος Παλιούρας Μεταβυζαντινὲς εἰκόνες τῆς Μονῆς Λειμῶνος καὶ ἡ ἔνταξί τους στὴν Αἰγαιοπελαγίτικη ζωγραφικὴ	195
Ἑλένη Βλαχοπούλου - Καραμπίνα Ἐκκλησιαστικὰ χρυσοκεντήματα τῆς Μονῆς Λειμῶνος. Ἔργαστήρια – τεχνίτες – δωρητὲς (τέλη 16ου – ἀρχές 19ου αἰ.)	213
Πίνακες	271

Βραχυγραφίες

ΑΔ: Αρχαιολογικὸν Δελτίον.

ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ, Χρυσοκέντητα ἄμφια Λειμῶνος: Θεολόγος Ἀλιπράντης, Χρυσοκέντητα ἄμφια τῆς Ἱ. Μονῆς Λειμῶνος Λέσβου, Ἀθήναι 1975.

ΓΚΙΝΗΣ, Κείμενα: Δ. Σ. Γκίνης, Κείμενα βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ δικαίου εἰς χειρογράφους ἐν Ἑλλάδι κώδικας, Ἀθήνα 1963.

ΓΚΙΝΗΣ-ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ: Δ. Σ. Γκίνης – Ν. Πανταζόπουλος, Νομοκάνων Μανουήλ νοταρίου τοῦ Μαλαξοῦ τοῦ ἐκ Ναυπλίου τῆς Πελοποννήσου μετενεχθεῖς εἰς λέξιν ἀπλήν διὰ τὴν τῶν πολλῶν ὀφέλειαν, [=Νόμος. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ Τμήματος Νομικῆς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Α.Π.Θ. 1 (1982)], Θεσσαλονίκη 1985.

ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Εἰκόνες Μονῆς Λειμῶνος: Γεώργιος Γούναρης, Εἰκόνες τῆς Μονῆς Λειμῶνος Λέσβου, [Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν. Βυζαντινὰ Μνημεῖα, 11], Θεσσαλονίκη 1999.

ΔΧΑΕ: Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς καὶ Αρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

ΕΕΒΣ: Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.

ΕΚΕΙΕΔΑΑ: Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

ΖΩΓΡΑΦΟΥ-ΚΟΡΡΕ, Ἐκκλησιαστικὴ Χρυσοκεντητικὴ: Κ. Ζωγράφου-Κορρέ, Μεταβυζαντινὴ-Νεοελληνικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Χρυσοκεντητικὴ, Ἀθήνα 1985.

ΘΕΟΧΑΡΗ, Ἐκκλησιαστικὰ Χρυσοκέντητα: Μαρία Σ. Θεοχάρη, Ἐκκλησιαστικὰ Χρυσοκέντητα, Ἀθήνα: ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος 1986.

ΘΗΕ: Ὀρθοκεντητικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. 1-12, Ἀθήναι 1962-1968.

ΚΑΡΥΔΩΝΗΣ, Τὰ ἐν Καλλονῇ μοναστήρια: Τὰ ἐν Καλλονῇ τῆς Λέσβου ἱερά σταυροπηγιακὰ πατριαρχικὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Μηθύμνης εἰς μέρη δύο, ὑπὸ Σταύρου Καρυδῶνη, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1900 [Φωτομηχανικὴ ἐπανέκδοση, Καλλονὴ 1997].

ΜΟΥΤΖΟΥΡΗΣ, Μοναχισμὸς Λέσβου: Ἰωάννης Κ. Μουτζούρης, Ὁ Μοναχισμὸς τῆς Λέσβου. Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν καὶ τὴν μοναστηριολογίαν, [ἐκδόση Ἐταιρείας Λεσβιακῶν Μελετῶν], Μυτιλήνη 1989.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων: Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς

ἐν Λέσβῳ Ἱερᾶς καὶ σεβασμίας τοῦ Λειμῶνος Μονῆς ἀποκειμένων χειρογράφων, στό: ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, σσ. 17-131.

- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*: Αθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, ἤτοι γενικός περιγραφικός κατάλογος τῶν ἐν ταῖς ἀνά τὴν Ἀνατολὴν βιβλιοθήκαις εὐρισκομένων ἑλληνικῶν χειρογράφων καταρτισθεῖσα καὶ συνταχθεῖσα κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, τόμος πρῶτος, Παράρτημα τοῦ ΙΕ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Τύποις Σ. Ι. Βουτυρά, 1884.
- ΠΑΣΧΟΣ, *Βλάσταρης*: Π. Β. Πάσχος, Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης καὶ τὸ ὕμνογραφικὸν ἔργον του, Θεσσαλονίκη 1978.
- ΠΑΣΧΟΣ, *Ἕμνογραφικὰ Βλάσταρη*: Π. Β. Πάσχος, Ἄπαντα τὰ ὕμνογραφικὰ τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη, Αθήνα 1980.
- ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Κατάλογος συμπληρωματικῶν χειρογράφων*: Ἀρχιμ. Νικόδημος Παυλόπουλος, *Κατάλογος Συμπληρωματικῶν τῶν χειρογράφων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος*, Μυτιλήνη 1989.
- ΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Ἐξάβιβλος*: Κ. Γ. Πιτσάκης, *Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου Πρόχειρον Νόμων ἢ Ἐξάβιβλος*, Αθήνα 1971.
- ΠΟΛΙΤΗΣ-ΠΟΛΙΤΗ, *Βιβλιογράφοι*: Λίνος Πολίτης - Μαρία Πολίτη, *Βιβλιογράφοι 17ου-18ου αἰ. Συνοπτικὴ καταγραφή, Δελτίο Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου (Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος) ΣΤ' (1988-1992)*, Αθήνα 1994, 313-645.
- ΡΑΛΛΗΣ-ΠΟΤΑΝΗΣ: Γ. Α. Ράλλης - Μ. Ποτλῆς, *Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ Ἱερῶν Κανόνων*, τ. 1-6, Αθήνησιν 1852-1859.
- ΣΠΑΝΟΣ, *Ἱστορία Μονῆς Λειμῶνος*: Απόστολος Φ. Σπανός, *Συνοπτικὴ Ἱστορία Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος*, Ἐκδόση Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος 2003.
- ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Πηγές*: Σπ. Ν. Τρωϊάνος, *Οἱ πηγές τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνὴ 1999.
- ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ, *Περιγραφή τῆς Λέσβου*: Ἰωάννης Μ. Φουντούλης, *Ἡ "περιγραφή τῆς Λέσβου" τοῦ Μητροπολίτου Μηθύμνης Γαβριὴλ Σουμαρούπα (1618-24/2/1621)*, Μυτιλήνη 1993.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων*: Διονύσιος Χαράλαμπος, *Συμπληρωματικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος ἐν Λέσβῳ*, Αθήναι 1947.
- ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗΣ, *Μουσικὰ χειρόγραφα*: Μανόλης Χατζηγιακουμῆς, *Μουσικὰ χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832)*, Τόμος πρῶτος, Αθήναι 1975.

BZ: *Byzantinische Zeitschrift*.

DOP: *Dumbarton Oaks Papers*.

HEIMBACH, *Hexabiblos*: G.E. Heimbach, *Constantini Harmenopuli, Manuale Legum sive Hexabiblos*, Λειψία 1851.

- HERMAN: Aem. Herman, «Introductio», στο: I. CROCE, *Textus selecti ex operibus commentatorum byzantinorum iuris ecclesiastici*, Βατικανό 1939, σ. 13-14.
- JÖB: *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*.
- PG: J.-P. Migne (ed.), *Patrologia cursus completus: series graeca*, 161 vols., Paris, 1857-1891.
- REB: *Revue des Études Byzantines*.
- RHBR: L. BURGMANN – M. TH. FÖGEN – A. SCHMINCK – D. SIMON, *Repertorium der Handschriften des byzantinischen Rechts. I. Die Handschriften des weltlichen Rechts* [=Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte, 20], Frankfurt 1995.
- VOGEL-GARDTHAUSEN: M. Vogel – V. Gardthausen, *Die griechische Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Hildesheim 1966.

Ἡ συλλογὴ χειρογράφων τῆς Μονῆς Λειμῶνος

Ἀπόστολος Σπανός
Ἀναπληρωτὴς Καθηγητῆς University of Agder

Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Λειμῶνος ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ μοναστηριοῦ, μὲ πρωτοβουλία τοῦ ἴδιου τοῦ κτίτορος τῆς ἀγίου Ἰγνατίου. Μέρος τῆς ἀποτελεῖ ἡ συλλογὴ τῶν χειρογράφων, τὰ ὁποῖα καλύπτουν χρονικὴ περίοδο ἑνδεκα αἰῶνων (10ος-20ός αἰ.) καὶ ἔχουν περιγραφεῖ σὲ τρεῖς συνολικὰ καταλόγους.

Ὁ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς δημοσίευσε τὸ 1884 τὸν πρῶτο κατάλογο στὸ σύγγραμμά του *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, ἤτοι γενικὸς περιγραφικὸς κατάλογος τῶν ἐν ταῖς ἀνά τὴν Ἀνατολὴν βιβλιοθήκαις εὕρισκομένων ἑλληνικῶν χειρογράφων καταρτισθεῖσα καὶ συνταχθεῖσα κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, τόμος πρῶτος* (Παράρτημα τοῦ ΙΕ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*), Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Τύποις Σ. Ι. Βουτυρά, 1884. Φέρει τὸν τίτλο *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Λέσβῳ Ἱερᾶς καὶ σεβασμίας τοῦ Λειμῶνος Μονῆς ἀποκειμένων χειρογράφων* καὶ καταλαμβάνει τίς σελίδες 17-131 τοῦ βιβλίου¹. Περιγράφει τριακόσια ἑπτὰ συνολικὰ χειρόγραφα, τὰ διακόσια ἐνενηντα πέντε ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀύξοντες ἀριθμοὺς 1-293 (ὑπάρχουν καὶ χειρόγραφα μὲ ἀριθμοὺς 13α καὶ 77α) ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα δώδεκα φέρουν τὸ χαρακτηρισμὸ «ἕτεροι κώδικες». Στὴν κατηγορία αὕτη ἐντάσσει τρεῖς κώδικες τοὺς ὁποίους ἐντόπισε «ἐν τῷ σκευοφυλακείῳ», ἕναν «ἐν τῷ ἡγουμεναίῳ» καὶ ὀκτῶ «ἐν ἐρμαρείῳ τῆς ἐκκλησίας».

Ὁ Μητροπολίτης Λήμνου καὶ μετέπειτα Τρίκκης καὶ Σταγῶν Διονύσιος Χαραλάμπους (ἡγούμενος τῆς μονῆς τὴν περίοδο 1941-1942)², ἐξέδωσε

* Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τῆ θέσης αὕτη τὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς Λειμῶνος ἀρχιμ. Νικόδημο Παυλόπουλο καὶ τὸν ὑπεύθυνο γιὰ τὴ λειτουργία τῆς λειμωνιακῆς βιβλιοθήκης Ἐρμόλαο Ρούσια γιὰ τὴν παροχὴ κάθε δυνατῆς βοήθειας κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μελετῶν μου στὴ μονή.

1. Στὸ ἐξῆς: ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων.

2. Περὶ αὐτοῦ βλ. τὴν συμβολὴ τοῦ ἀρχιμ. Νικοδήμου Παυλοπούλου στὸν παρόντα τόμο, σ. 32.

τὸ 1947 στὴν Ἀθήνα τὸ πόνημά του *Συμπληρωματικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Τεράς Μονῆς Λειμῶνος ἐν Λέσβῳ*³, ὅπου περιγράφει ἐνενήντα τρία χειρόγραφα (294-389, στὰ ὅποια δὲν περιλαμβάνεται χειρόγραφο μὲ ἀριθμὸ 297, ἐνῶ τὰ 376-377 εἶναι στὴν πραγματικότητα ἔντυπα).

Ὁ νῦν ἡγούμενος τῆς μονῆς ἀρχιμ. Νικόδημος Παυλόπουλος συνέγραψε δεῦτερο συμπληρωματικὸ κατάλογο, μὲ τίτλο *Κατάλογος Συμπληρωματικὸς τῶν χειρογράφων τῆς Τεράς Μονῆς Λειμῶνος*, Μυτιλήνη 1989⁴, στὸν ὁποῖο παρουσιάζει ἑκατὸν δέκα ἑπτὰ χειρόγραφα (ἀριθμοὶ 390-506).

Στοὺς τρεῖς συνολικὰ καταλόγους ἔχουν καταγραφεῖ πεντακόσια δώδεκα χειρόγραφα⁵, ἀπὸ τὰ ὅποια ὅμως παλαιογραφικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ τετρακόσια ἐνενήντα ἕνα, καθὼς τὰ ὑπόλοιπα προέρχονται ἀπὸ τὸν 20ὸ αἰῶνα ἢ ἀποτελοῦν κατ' οὐσίαν ἔγγραφα, τὰ ὅποια σὲ μελλοντικὴ νέα ταξινόμηση θὰ πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν στὸ Ἀρχεῖο τῆς μονῆς.

Στὴ συλλογὴ συμπεριλαμβάνονται ἐπίσης περισσότερα ἀπὸ σαράντα ἀκαταλογογράφητα χειρόγραφα, τὰ ὅποια εἶναι κυρίως μουσικοὶ κώδικες καὶ κατὰστικα τῆς μονῆς. Χρονολογοῦνται στὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ.

Τὰ σημαντικότερα ἀπὸ τὰ ἀκαταλογογράφητα χειρόγραφα τῆς μονῆς εἶναι ἕνα βυζαντινὸ περγαμηνὸ Τετραευάγγελο, τὸ ὁποῖο κατὰ τὴν παράδοση χρησιμοποιοῦσε ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος (τὸ ὁποῖο τώρα φέρει τὸν ἀριθμὸ 507⁶), ἕνα διπλὸ Μηναιῖο, Μαρτίου καὶ Ἀπριλίου, τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου, καὶ ἕνα χειρόγραφο ποῦ θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ Παλαιὸς Κώδικας τῆς μονῆς, φέρει τὸν τίτλο "Συλλογὴ Διαθηκῶν καὶ Σιγιλίων" καὶ περιέχει διάφορα ρυθμιστικὰ κείμενα γιὰ τὶς Μονές Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης, μὲ κυριότερα τὴ Διαθήκη τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου καὶ τὴ Διαθήκη τοῦ υἱοῦ του Μεθοδίου Ἀγαλλιανοῦ.

Περιεχόμενο τῶν χειρογράφων

Τὸ περιεχόμενο τῶν λειμωνιακῶν χειρογράφων εἶναι κατὰ κύριο λόγο λειτουργικὸ καὶ θεολογικὸ, στοιχεῖο αὐτονόητο, καθὼς βασικὸς σκοπὸς τῆς ἰδρύσεως καὶ τῆς λειτουργίας τῶν μοναστηριακῶν βιβλιοθηκῶν ἦταν

3. Στὸ ἐξῆς: ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων*.

4. Στὸ ἐξῆς: ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Κατάλογος συμπληρωματικὸς χειρογράφων*.

5. Ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν περιγραφομένων στοὺς τρεῖς παραπάνω καταλόγους χειρογράφων θὰ πρέπει νὰ ἀφαιρεθοῦν πέντε, τὰ ὅποια ἔχουν περιγραφεῖ δύο φορές ἐκ παραδρομῆς. Πρόκειται γιὰ τὰ χειρόγραφα ποῦ ἔχουν περιγραφεῖ ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο-Κεραμέα ὡς "ἕτεροι κώδικες" 5, 6, 8, 9 καὶ 10. Ἐξ αὐτῶν οἱ μὲν κώδικες 5, 9 καὶ 10 ἔχουν περιγραφεῖ ἀπὸ τὸν Διονύσιο Χαραλάμπους μὲ ἀριθμοὺς καταλόγου 307, 309 καὶ 310 ἀντιστοίχως, οἱ δὲ 6 καὶ 8 ἀπὸ τὸν ἀρχιμ. Νικόδημο Παυλόπουλο, ὡς κώδικες 456 καὶ 446 ἀντιστοίχως.

6. Σύντομη περιγραφή του στὴν διαδικτυακὴ ψηφιακὴ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Λειμῶνος, στὴν ἠλεκτρονικὴ διεύθυνση <http://84.205.233.134/library/index.php>.

ή κάλυψη τῶν λειτουργικῶν ἀναγκῶν τῆς μονῆς καὶ ἡ παροχὴ στοὺς μοναχοὺς τῆς δυνατότητας ἀναγνώσεως κειμένων χρήσιμων στὴν ἀσκητικὴ τους προσπάθεια. Λατρευτικοὺς καὶ πνευματικοὺς σκοποὺς ἐξυπηρετεῖ καὶ ἡ ὑπαρξὴ χειρογράφων ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ κωδίκων μὲ βίους ἀγίων καὶ μαρτυρολόγια, καθὼς καὶ ἐρμηνεῖες ἀγιολογικῶν καὶ πατερικῶν κειμένων.

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ προσφορὰ τῆς Μονῆς Λειμῶνος, ἡ ὁποία σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἰδρυσή της συντήρησε ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος τῆς τῆς Λειμωνιάδα Σχολῆς⁷, καταδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ σημαντικοῦ ἀριθμοῦ φιλολογικῶν καὶ σχολικῶν χειρογράφων (βλ. π.χ. εἰκ. 1). Ἀπὸ τὰ χειρόγραφα αὐτὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐξαγάγει χρήσιμα συμπεράσματα γιὰ τὶς μεθόδους διδασκαλίας ποὺ χρησιμοποιοῦνταν στὴ Λειμωνιάδα Σχολή, τὰ κείμενα στὰ ὁποῖα στηρίχθηκε ἡ διδασκαλία τῶν γλωσσικῶν μαθημάτων καὶ ἄλλες ἐπιμέρους πτυχῆς τῆς ἀσκήσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου στὴ μονή⁸. Πρόκειται γιὰ ἐξήντα ἐπτὰ συνολικὰ χειρόγραφα (σχολικὰ ἐγχειρίδια, “μαθηματάρια” καὶ μαθητικὲς σημειώσεις), χρονολογούμενα στὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία στὸν 18ο, τὸν 19ο καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ἐξαίρεση (χρονολογικὴ) ἀποτελοῦν ἕνα Λεξικὸ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας (*Lesb. Leimonos* 228, τοῦ ἔτους 1263), δύο Γραμματικὲς τοῦ Μοσχοπούλου τοῦ 14ου (*Lesb. Leimonos* 265) καὶ τοῦ 15ου–16ου αἰ. (*Lesb. Leimonos* 176), μιὰ Γραμματικὴ τοῦ 15ου (*Lesb. Leimonos* 91) καὶ ἕνα Σχολικὸ Σημειωματάριο Ἰβηρίτη μοναχοῦ τοῦ 16ου (*Lesb. Leimonos* 324)⁹.

Ἐξέχουσα σημασία μεταξὺ τῶν κωδίκων τῆς μονῆς ἔχει καὶ ἡ συλλογὴ τῶν μουσικῶν τῆς χειρογράφων (βλ. π.χ. εἰκ. 2), ἡ ὁποία θεωρεῖται «μία ἀπὸ τὶς πιὸ ἀξιόλογες μουσικὲς συλλογές, κυρίως σὲ ἐνδιαφέροντα χειρόγραφα τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας»¹⁰. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀγδόντα ἐπτὰ χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα παραδίδουν “μαθήματα” μεγάλων μαϊστόρων τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Πέραν τοῦ εὐρύτερου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἐν γένει, «ἰδιαίτερον ἀξίαν προσδίδουν εἰς τὴν τοῦ Λειμῶνος συλλογὴν τὰ εἰς Λεσβιακὴν παρασημαντικὴν συντεθειμένα χειρόγραφα, ἧτις ὑπῆρξεν ἐφεύρημα τοῦ Γεωργίου τοῦ Λεσβίου»¹¹. Πρόκειται γιὰ ἐπτὰ –σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπάρχοντες καταλόγους– χειρόγραφα¹², βάσει

7. Βλ. σχετ. ΣΠΑΝΟΣ, *Συνοπτικὴ Ἱστορία*, 68-86.

8. Βλ. Α. ΣΠΑΝΟΣ, Μέθοδοι διδασκαλίας τῶν “ἑλληνικῶν μαθημάτων” (18ος-19ος αἰ.). Ἡ μαρτυρία τῶν χειρογράφων τῆς Μονῆς Λειμῶνος, *Παιδαγωγικὸ Βῆμα Αἰγαίου*, τεύχος 36 (ἀφιέρωμα: *Ἡ Παιδεία στὴ Λέσβο καὶ τὴ Χίο κατὰ τὴν Τουρκοκρατία*), Μυτιλήνη 2000, 11-20.

9. Βλ. ΠΑΠΑΛΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων, 113, 123, 101, 80 καὶ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων*, 19.

10. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗΣ, *Μουσικὰ χειρόγραφα*, 10.

11. Ἀρχιμ. ΝΙΚΟΛΗΜΟΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Τὰ χειρόγραφα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος, στὸ Γραπτὲς πηγὲς στὴ Λέσβο. Ὁ πλοῦτος τῶν τοπικῶν συλλογῶν*, Θεσσαλονίκη 1993, (31-35) 34.

12. Οἱ κώδικες μὲ ἀριθμοὺς 374, 387, 389, 459, 494, 504 καὶ 505· βλ. τὴν περιγραφὴ τους στὸ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων*, 42-43, 47, 48

τῶν ὁποίων θὰ μπορούσε νὰ συνταχθεῖ εἰδική μελέτη γιὰ τὸ συγκεκριμένο σύστημα βυζαντινῆς μουσικῆς, τὸ ὁποῖο δὲν ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἀπέκτησε ποτὲ ἐπίσημο χαρακτήρα¹³.

Στὴ συλλογὴ ὑπάρχουν καὶ δύο χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν πολῦτιμα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, οἱ κώδικες 38 καὶ 55. Ὁ Αθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς ἀποδίδει στὴν εἰσαγωγὴ τῆς *Μαυρογορδατείου Βιβλιοθήκης* τὴν ἰδιαίτερη ἀξία τοῦ κώδικα 55 (Πράξεις καὶ ἐπιστολὲς τῶν Ἀποστόλων, τοῦ 10ου αἰ.) ἀφ' ἐνὸς στὸ ὅτι περιέχει «ἄνωθεν καὶ κάτωθεν τοῦ κειμένου σημεῖα διὰ κινναβάρεως γεγραμμένα τονικὰ» καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴ δήλωσι ἐντὸς τοῦ χειρογράφου «ὅτι ἐτονίσθη ὑπὸ τινος Ἀρσαβῆρ, ὅθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὑπῆρχαν εἰδικοὶ τῶν Λειτουργικῶν Εὐαγγελίων καὶ Πραξαποστόλων μουσικοὶ τονισταί»¹⁴. Στὸν *Lesb. Leimonos* 38 (περγαμηνὸ Εὐαγγέλιο τοῦ 11ου-12ου αἰ.) σώζεται σημείωμα, τὸ ὁποῖο «παρέχει ἡμῖν πληρεστάτην τῶν ἐν λόγῳ μουσικῶν σημαδιῶν ἀναγραφῆν, μετὰ τῶν ὀνομασιῶν αὐτῶν, ἐν αἷς ἀπαντᾶ καὶ τὸ παρὰ Πτολεμαίῳ ἀναφερόμενον σύρμα ὑπὸ τὸν τύπον συρματικῆς»¹⁵.

Ἄξιος λόγου εἶναι καὶ ὁ κώδικας 258, ἰδίως τὸ δεύτερο μέρος του, «γιὰ τὴν ὠραία καὶ ἰδιότυπη γραφὴ του μὲ τις περὶ τεχνες ἐπίτιπλες διακοσμήσεις, προπάντων ὁμως γιὰ τὸ δίγλωσσο χαρακτήρα του, ἐφόσον τὸ σημείωμα καὶ τὸ κείμενο ὀρισμένων μελῶν εἶναι στὴ σλαβονικῆ», στοιχεῖο πού «δείχνει πόσο καὶ στὴ μουσικῆ ὁ βαλκανικὸς χώρος ὑπῆρξε πάντοτε, ἰδιαίτερα στὴν Τουρκοκρατία, ἀνοικτὸς σὲ πολιτιστικὲς ἀλληλοεπιδράσεις»¹⁶.

Στὴ συλλογὴ σώζονται ἐπίσης εἴκοσι τέσσερα νομοκανονικὰ χειρόγραφα¹⁷, ἀλλὰ καὶ τέσσερεις κώδικες σύμμεικτου περιεχομένου.

Ὡς πρὸς τὴ χρονολογικὴ κατάταξι τῶν χειρογράφων, πενήντα πέντε περίπου προέρχονται ἀπὸ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν 10ο μέχρι τὸν 13ο αἰῶνα, ἀλλὰ τόσα χρονολογοῦνται στὸν 14ο-15ο, ἐνῶ σώζονται περὶ τὰ ἑβδομήντα ἀπὸ τὸν 16ο καὶ περὶ τὰ ἐξήντα ἀπὸ τὸν 17ο. Τὰ ὑπόλοιπα χειρόγραφα τῆς μονῆς χρονολογοῦνται στὴν περίοδο ἀπὸ τὸν 18ο αἰ. ὡς τις ἀρχὲς τοῦ 20οῦ¹⁸.

καὶ στὸ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Κατάλογος συμπληρωματικὸς χειρογράφων*, 27-29, 40, 43 ἀντίστοιχα.

13. Βλ. π.χ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς (1-1900 μ.Χ.)*, Κατερίνη 1990, 228-230 (πρώτη ἐκδοσι: Ἀθῆναι 1904, σσ. 162-164), καὶ Κ. ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ (Πρεσβύτερος Οἰκονόμος), *Ὁ Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Κωνσταντίνου Βυζάντιος (†30 Ἰουνίου 1862): ἡ συμβολὴ του στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη [Ἴδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας. Μελέται, 9]*, Ἀθῆναι 2004, 141-143.

14. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, 5.

15. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, 6 ἢ περιγραφὴ τοῦ κώδικα αὐτόθι, σ. 51. Γιὰ τοὺς κώδικες 38 καὶ 55 βλ. καὶ τὴ συμβολὴ τοῦ Γρ. Στάθη στὸν παρόντα τόμο, σ. 141-148.

16. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗΣ, *Μουσικὰ χειρόγραφα*, 12. Περιγραφὴ τοῦ κώδικα στὸ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Κατάλογος χειρογράφων*, 119-120.

17. Βλ. τὴ συμβολὴ τοῦ Κ. Πιτσάκη στὸν παρόντα τόμο, σ. 63-86.

18. Τὰ στοιχεῖα στηρίζονται κατὰ κύριο λόγο στοὺς ὑπάρχοντες καταλόγους,

Οί μοναστηριακοί Κώδικες

Δύο από τὰ χειρόγραφα τῆς συλλογῆς θὰ μποροῦσαν νὰ χαρακτηριστοῦν Κώδικες τῆς μονῆς. Τὰ ἕνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τοῦ 16ου αἰώνα καὶ ἔχει περιγραφεῖ ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο-Κεραμέα ὡς “ἕτερος κώδιξ”¹⁹. Εἶναι πολυμιγῆς καὶ περιλαμβάνει –κατὰ τὸν Κεραμέα– «αὐτόγραφα Ἰγνατίου Μεθύμνης, Μεθοδίου υἱοῦ αὐτοῦ, Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας, καὶ ἑτέρων». Συγκεκριμένα, περιέχει τὶς Διαθήκες τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου καὶ τοῦ υἱοῦ του Μεθοδίου, δύο ἐπιστολὲς τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου πρὸς τὶς μοναχὲς τῆς Μονῆς Μυρσινιωτίσσης, κείμενα τοῦ Μεθοδίου σχετιζόμενα μὲ τὴ διοίκηση τῶν Μονῶν Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης, ἀντίγραφα πατριαρχικῶν καὶ συνοδικῶν ἐπιστολῶν, βάσει τῶν ὁποίων ρυθμίζονται ἐπιμέρους πτυχὲς τῆς λειτουργίας τῶν δύο μοναστηριῶν, καὶ ἄλλα κείμενα.

Ὁ δεύτερος ἀπὸ τοὺς κώδικες αὐτοὺς εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ἀκαταλόγογράφητα χειρόγραφα, στὰ ὁποῖα ἀναφέρθηκα ἐπιγραμματικὰ παραπάνω. Εἶναι μεταγενέστερο καὶ περιέχει πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τοῦ προηγούμενου χειρογράφου, τοῦ ὁποῦ ἴσως κατὰ βάσιν νὰ εἶναι “ἀντίγραφο ἀσφαλείας”.

Στὰ νεώτερα χειρόγραφα τῆς μονῆς συγκαταλέγονται καὶ ἑπτὰ Κώδικες Ἀλληλογραφίας, Πρακτικῶν καὶ ἄλλων ἐγγράφων. Οἱ ἕξι ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἔχουν μέχρι στιγμῆς καταλογογραφηθεῖ καὶ προέρχονται ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα. Ὁ ἔβδομος, ὁ κατὰ τὴν ἐπιγραφή του *Μέγας Κώδιξ τῆς Τερᾶς Μονῆς τοῦ Λειμῶνος*, ἔχει καταγραφεῖ ἀπὸ τὸν Αθ. Παπαδόπουλο-Κεραμέα στὴ *Μαυρογορδάτειο Βιβλιοθήκη* ὡς “ἕτερος κώδιξ”²⁰. Στὸ χειρόγραφο ἔχουν γραφεῖ ἢ ἀντιγραφεῖ –μεταξὺ ἄλλων– ἡ ἀλληλογραφία τῆς μονῆς μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο²¹, πρακτικὰ τῶν ἐκλογῶν ἡγουμένων καὶ συμβούλων ἀπὸ τὸ 1830 μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ., οἱ ἰσολογισμοὶ ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς μονῆς τὴν περίοδο 1822-1887, κατάλογοι κειμηλίων τῆς μονῆς, Κανονισμοὶ τῆς μονῆς²², ὁ Κανονισμὸς τῆς Βιβλιοθήκης²³ καὶ ἄλλα πολὺτιμα ἱστορικὰ στοιχεῖα.

στοὺς ὁποίους ὅμως ὑπάρχουν παραχρονολογήσεις, ὅποτε ἡ στατιστικὴ παρουσίαση ἔχει ἐνδεικτικὸ χαρακτῆρα.

19. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων, 129-130.

20. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων, 130.

21. Περιλήψεις τῆς ἀλληλογραφίας αὐτῆς δημοσιεύονται στὸ Α. ΣΠΑΝΟΣ, *Ἡ ἀλληλογραφία Μονῆς Λειμῶνος – Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὸν “Μέγα Κώδικα”* τῆς μονῆς (19ος αἰ.), *Λεσβιακὰ Κ’* (2004) 190-214, ὅπου καὶ περιγραφή τοῦ χειρογράφου (σ. 190-195).

22. Δύο ἀπὸ αὐτοὺς, τῶν ἐτῶν 1885 καὶ 1897, ἐκδίδονται στὸ ΣΠΑΝΟΣ, *Ἱστορία Μονῆς Λειμῶνος*, 169-174 καὶ 175-179 ἀντιστοίχως. Καὶ οἱ δύο περιέχουν διατάξεις καὶ γιὰ τὴν γυναικεῖα Μονὴ Μυρσινιωτίσσης, ἰδρυθεῖσα ἐπίσης ἀπὸ τὸν ἅγιο Ἰγνάτιο Ἀγαλλιανό, κτίτορα τῆς Μονῆς Λειμῶνος, ὁ ὁποῖος μὲ ἐντολὴ συμπεριληφθεῖσα στὴ Διαθήκη του ἀνέθεσε στοὺς λειμωνιάτες μοναχοὺς τὴν ἐποπτεία τοῦ γειτονικοῦ ἀδελφοῦ μοναστηριοῦ.

23. Εκδίδεται στὸ ΣΠΑΝΟΣ, *Ἱστορία Μονῆς Λειμῶνος*, 180-183.

Πολύτιμο τεκμήριο τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς εἶναι καὶ οἱ δύο σωζόμενες παρρησίες τῆς. Πρόκειται γιὰ τοὺς κώδικες 456 καὶ 460, στοὺς ὁποίους, ἐκτὸς τῶν «ὀνομάτων ζώντων καὶ τεθνεώτων, τῆς ἱεραῆς σεβασμίας καὶ σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ λειμῶνος... ἅτινα μνημονεύονται ὅτε ἐστὶν ἀλληλοῦϊα»²⁴, καταγράφονται καὶ ἄλλες χρήσιμες πληροφορίες, ὅπως π.χ. ὁ «κατάλογος δανειζομένων βιβλία παρὰ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς ἀπὸ τοῦ 1918 μέχρι τοῦ 1949»²⁵. Ἡ ἐναρξη τῶν καταγραφῶν στὰ δύο χειρόγραφα χρονολογεῖται στὸ ἔτος 1572 καὶ στὸν 18ο αἰῶνα ἀντίστοιχα.

Ἀπαιτεῖται, τέλος, ἀναφορὰ στὸν κώδικα 370, στὸν ὁποῖο καταγράφονται «διάφοροι σημειώσεις καὶ λογαριασμοὶ τοῦ οἰκονόμου τῆς Μονῆς Στεφάνου κατὰ τὸ ἔτος 1868»²⁶, καθὼς καὶ τὸν κώδικα 388, «πρόχειρον μισθολόγιον ὑπηρετῶν τῆς Μονῆς ἀπὸ τοῦ 1798-1845»²⁷.

Τὰ βυζαντινὰ χειρόγραφα

Ἄς ἐπιτραπεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στὰ βυζαντινὰ χειρόγραφα τῆς μονῆς²⁸. Βάσει τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων τῆς ἔρευνας γιὰ τὴ σύνταξη νέου καταλόγου τους²⁹, γνωρίζουμε ὅτι ἐνενήντα ἐννέα χειρόγραφα (95 κώδικες καὶ 4 εἰλητάρια) προέρχονται ἀπὸ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν 10ο μέχρι καὶ τὸν 15ο αἰῶνα.

Τὸ περιεχόμενο τῶν χειρογράφων αὐτῶν εἶναι κατὰ κύριο λόγο θεολογικὸ (39 κώδικες, κυρίως ὁμιλίες καὶ ἐρμηνεῖες) καὶ λειτουργικὸ (34). Ὑπάρχουν ἐπίσης δεκατρία χειρόγραφα μὲ βίους ἀγίων καὶ μαρτυρολόγια, πέντε νομοκανονικά, τέσσερα φιλολογικά, δύο σύμμικτοι κώδικες θεολογικοῦ καὶ νομοκανονικοῦ περιεχομένου, ἓνας Βίος τῶν Βαβλαάμ καὶ Ἰωάσαφ καὶ ἓνα ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη.

Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν βυζαντινῶν χειρογράφων μόλις ὀκτώ εἶναι χρονολογημένα, τὰ ἑξῆς:

24. Κώδικας *Lesb. Leimonos* 456. Ὁ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Κατάλογος χειρογράφων*, 131, τὸν καταγράφει μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ "ἐν ἐρμαρίῳ" 6· βλ. τὴν περιγραφή του στὸ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Κατάλογος συμπληρωματικὸς χειρογράφων*, 23.

25. Κώδικας *Lesb. Leimonos* 460, ff. 3v-10v· βλ. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Κατάλογος συμπληρωματικὸς χειρογράφων*, 30.

26. Βλ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων*, 41.

27. Βλ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων*, 48.

28. Μία πρώτη παρουσίαση τῶν βυζαντινῶν λειμωνιακῶν χειρογράφων ἔχει δημοσιευθεῖ στὴν διαδικτυακὴ ψηφιακὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς, ἡ ὁποία λειτουργεῖ ὡς τμημα Βάσης Δεδομένων τῆς Νομαρχιακῆς Αὐτοδιοίκησης Λέσβου, ὅπου πλὴν τῆς σύντομης περιγραφῆς στὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα, ὁ χρήστης μπορεῖ νὰ δεῖ ψηφιακὴ ἀναπαραγωγὴ ὁλόκληρων τῶν χειρογράφων, σὲ μορφή pdf (<http://84.205.233.134/library/index.php>). Ἐλπίζω ὅτι σύντομα θὰ προχωρήσουμε στὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς Βάσης μὲ ἀναλυτικότερες περιγραφὲς καὶ περισσότερα χειρόγραφα.

29. Α. SPANOS – CH. DENDRINOS, *A Catalogue of the Greek Manuscript Collection of the Leimon Monastery, Lesbos (10th-15th c.)*, (in progress).

Lesb. Leimonos 228: Λεξικό Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας κ.ἄ., τοῦ ἔτους 1263³⁰.

Lesb. Leimonos 70: Θεοδώρου Προδρόμου καὶ Ζωναρά Ἑρμηνεῖα στοὺς ἀναστάσιμους κανόνες, τὴν ὁποία ἀντέγραψε τὸ 1316 ὁ «ἀμαρτωλὸς Ρωμανὸς ἀναγνώστης χαρτοφύλαξ»³¹.

Lesb. Leimonos 35: Ὀμιλίες Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου – Ἑρμηνεῖα Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας στὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιο. Τὸ χειρόγραφο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑννέα περγαμηνὰ καὶ 152 χαρτῶα φύλλα. Τὰ περγαμηνὰ ἔχουν ἀντιγραφεῖ τὴν περίοδο 1318-1322 ἀπὸ τὸν «Μιχαὴλ ἀλιτρό»³².

Lesb. Leimonos 34: Κλίμαξ Ἰωάννου Σιναΐτου, τοῦ ἔτους 1341 (εἰκ. 4)³³.

Lesb. Leimonos 10: Μηναιῖα Σεπτεμβρίου-Ὀκτωβρίου, τὰ ὁποία ἀντέγραψε τὸ 1419 ὁ Ἰωάννης Χιονόπουλος (εἰκ. 4)³⁴.

Lesb. Leimonos 7: Σύνμεικτος κώδικας νομοκανονικοῦ περιεχομένου, τοῦ ἔτους 1421³⁵.

Lesb. Leimonos 134: Τυπικὸ Ἁγίου Σάββα, τοῦ ἔτους 1428-1429, διὰ χειρὸς «Θεογνώστου Μοκοτινί[ας]»³⁶.

Lesb. Leimonos 117: Μηναιῖο Μαΐου, τοῦ ἔτους 1442, ἀντιγραμμένο ἀπὸ τὸν «Δανιὴλ Ξενιτὸ»³⁷.

Ἀξιοπρόσεκτο στοιχεῖο ὡς πρὸς τὰ βυζαντινὰ λειμωνιακὰ χειρόγραφα εἶναι ὅτι στὸ σύνολό τους ἔχουν γραφεῖ πρὶν τὴν ἴδρυση τῆς μονῆς (1526 μ.Χ.). Τίθεται ἐπομένως τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸν “τόπο τελειώσεως” τῶν κωδίκων αὐτῶν· ἢ ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματος ἔρευνα ἐνδέχεται νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὴν ἀποκάλυψη τῆς λειτουργίας ἑνὸς ἢ περισσοτέρων ἄγνωστων μέχρι στιγμῆς βιβλιογραφικῶν ἐργαστηρίων στὴ Λέσβο, ὑπόθεση ἢ ὁποία πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ στηριχθεῖ σὲ ἱστορικὲς ἢ παλαιογραφικὲς μαρτυρίες. Πιὸ πιθανὸ εἶναι νὰ ὀδηγήσει ἢ μελέτη τῶν παλαιογραφικῶν καὶ κωδικολογικῶν στοιχείων τῶν βυζαντινῶν χειρογράφων τῆς μονῆς στὴν

30. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων, 113.

31. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων, 68· C. N. CONSTANTINIDES – R. BROWNING, *Dated Greek manuscripts from Cyprus to the Year 1570*, Washington D.C. – Nicosia 1993, 144-146. Γιὰ τὸν Ρωμανὸ βλ. E. GAMILLSCHEG – D. HARLFINGER – H. HUNGER, *Repertorium der griechischen Kopisten 800–1600*, τόμ. 1 (Wien 1981), ἀρ. 357, τόμ. 2 (Wien 1989), ἀρ. 487, τόμ. 3 (Wien 1997), ἀρ. 568· VOGEL–GARDTHAUSEN, 394.

32. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων, 50 καὶ VOGEL–GARDTHAUSEN, 323.

33. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων, 49-50.

34. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων, 29· *Repertorium der griechischen Kopisten 800–1600* (βλ. ὑποσ. 31), τόμ. 1, ἀρ. 190, τόμ. 2, ἀρ. 251, τόμ. 3, ἀρ. 314· VOGEL–GARDTHAUSEN, 202.

35. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων, 22-27 καὶ τὴν συμβολὴ τοῦ Κ. Πιτσάκη στὸν παρόντα τόμο, σ. 70-76.

36. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων, 93 καὶ VOGEL–GARDTHAUSEN, 130.

37. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων, 88 καὶ VOGEL–GARDTHAUSEN, 98.

ταύτιση κάποιων από αυτά ως προερχομένων από ή σχετιζομένων με γνωστά βιβλιογραφικά ή βιβλιοδετικά εργαστήρια της Κωνσταντινουπόλεως, του Αγίου Όρους ή άλλων πόλεων και μονών³⁸.

Προέλευση τῶν χειρογράφων

Το ἐρώτημα τῆς προελεύσεως δὲν ἀφορᾷ μόνο τὰ βυζαντινά, ἀλλὰ τὸ σύνολο τῶν χειρογράφων τῆς συλλογῆς. Οἱ ὑπάρχουσες πηγές δὲν μᾶς δίνουν σαφείς πληροφορίες γιὰ τὴν ἰδρυση ὀργανωμένης βιβλιοθήκης. Γνωρίζουμε βεβαίως ὅτι ὁ κτίτωρ τῆς μονῆς ἅγιος Ἰγνάτιος μερίμνησε γιὰ τὴ δημιουργία βιβλιοθήκης, χαρίζοντας καὶ χειρόγραφα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του συλλογῆ, ἕνα τουλάχιστον ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχε ἀντιγράψει ὁ ἴδιος. Στὴ Διαθήκη του ἀναφέρει ὅτι «καὶ τινὰ χωράφια ἐπροσήλωσα πρὸς αὐτὸ τὸ μοναστήριον τοῦ μεγάλου μου Ταξιάρχου πατρικὰ μου, οἷον ἐκ τῶν γονέων μου λόγῳ κληρονομίας, καὶ ἄλλα τινὰ εἶδη κινητὰ καὶ ἀκίνητα, ἱερά τε σκεύη καὶ βιβλία, ἀλλὰ δὴ καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ ἐπροσήλωσαν χωράφια, καὶ ἄλλα τινὰ εἶδη»³⁹. Σὲ ἔγγραφο τοῦ ἱεροδικαστῆ Μυτιλήνης, τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται τὸν Ἰούνιο τοῦ 1526, ἡ δωρεὰ προσδιορίζεται ποσοτικά, καθὼς ἀναφέρεται ὅτι «προσελθὼν ἐνώπιόν του ὁ παπᾶ Γιάννης παπᾶ Μανώλη ἐδήλωσεν ὅτι ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μυρσινιωτίσσης καὶ τοῦ Ἀρχιστρατήγου τοῦ Λειμῶνος ... καὶ τριάκοντα βιβλία ὑπὸ τὸν ὄρον ὅπως νέμονται αὐτὰ οἱ ἐν ταῖς ἐν λόγῳ ἐκκλησίαις Μοναχοὶ καὶ ἐξοδεύωσιν εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν ἐκκλησιῶν»⁴⁰.

Μιὰ δευτέρη πηγὴ προελεύσεως τῶν χειρογράφων εἶναι κάποιες ἀπὸ τὶς διαλυθεῖσες μονές τῆς Λέσβου· ἄς ἀναφερθεῖ ὡς παράδειγμα τὸ ὅτι σὲ δύο βιβλιογραφικὰ σημειώματα ἀναφέρεται ἡ Λεσβιακὴ Μονὴ Αγίου Γεωργίου, ἡ ἐπιλεγομένη Παρασίγιο. Φαίνεται ὅτι οἱ λειμωνιάτες μοναχοὶ φρόντισαν νὰ διασώσουν ὅσα βιβλία μπόρεσαν ἀπὸ τὰ ἐρημωθέντα μοναστήρια τοῦ νησιοῦ. Εἶναι λογικὴ ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀπόψεως τοῦ Μητροπολίτη Μυτιλήνης Ἰακώβου Κλεομβρότου, ὅτι «τὰ περισσότερα χειρόγραφα τῶν διαλυθέντων κατὰ τὴν ἄλωσιν μοναστηρίων, ἅτινα εἶχον διασκορπισθῆ εἰς τὴν νῆσον τῆδε κάκεῖσε, περισυλλεγέντα ὑπὸ τῶν μοναχῶν, ἐναπετέθησαν εἰς τὴν

38. Βλ. π.χ. Α. ΣΠΑΝΟΣ, Δύο ομάδες σταχώσεων βυζαντινοῦ τύπου, ἔργων Κωνσταντινουπολίτικου(;) ἐργαστηρίου τοῦ 16ου αἰ., σὲ βυζαντινὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Λειμῶνος», *Βιβλιομφιάστης 3* (=Τὸ Βιβλίον στὸ Βυζάντιο: Βυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ Βιβλιοδεσία. Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συμποσίου, Ἀθήνα 13-16 Ὀκτωβρίου 2005, Ἐπιμ. ἐκδ. Νίκη Τσιρώνη), Ἀθήνα 2008, 287-315, ὅπου ἀναδεικνύεται ὅτι σημαντικὸς ἀριθμὸς τῶν βυζαντινῶν χειρογράφων τῆς μονῆς ἔχει ἐπανασταχθεῖ στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16^{ου} αἰ. σὲ βιβλιοδετικὸ ἐργαστήριον ποὺ λειτουργοῦσε κατὰ πᾶσα πιθανότητα στὴν Κωνσταντινούπολη.

39. ΣΠΑΝΟΣ, *Ἱστορία Μονῆς Λειμῶνος*, 135.

40. ΚΑΡΥΔΩΝΗΣ, *Τὰ ἐν Καλλονῇ μοναστήρια*, 33, ὑποσ. 3. Γιὰ τὰ προβλήματα ὡς πρὸς τὴν πατρότητα τοῦ συγκεκριμένου βιβλίου βλ. ΣΠΑΝΟΣ, *Ἱστορία Μονῆς Λειμῶνος*, 19-21.

μονήν καὶ ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην βιβλιοθήκην αὐτῆς»⁴¹. Επιμέρους πολύτιμη πληροφορία γιὰ τὴ διάσωση τῆς βιβλιοθήκης τῆς γειτονικῆς μονῆς Κρεωκόπου, ἢ ὅποια ἐρημώθηκε στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ., μᾶς δίνει ὁ οἰκονόμος Σταῦρος Τάξης: «ἡ μεγάλη τῆς μονῆς τοῦ Κρουκόπου σφραγὶς εὔρηται παρὰ τινι οἰκογενείᾳ ἐν Χυδήροις σήμερον, τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἐπισήμων αὐτῆς ἐγγράφων, βιβλίων, χειρογράφων κλπ. ἐν τῇ μονῇ τοῦ Λειμῶνος καὶ τοῦ Ὑψηλοῦ»⁴².

Ὅπως εἶναι φυσικὸ, ἡ βιβλιοθήκη ἐμπλουτιζόταν κατὰ καιροὺς ἀπὸ ἀγορές, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ δωρεές λειμωνιατῶν μοναχῶν, κατοίκων τῆς περιοχῆς καὶ ἐπισκεπτῶν τῆς μονῆς. Παράλληλα, κάποιοι ἀπὸ τοὺς Μητροπολίτες Μυτιλήνης καὶ Μηθύμνης, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἄμεση σχέση μὲ τὸ μοναστήρι εἴτε πρὶν εἴτε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀρχιερατείας τους, ἀφιέρωσαν σὲ αὐτὸ ἄμφια καὶ βιβλία⁴³.

Σημαντικὸς ἀριθμὸς κωδίκων, τέλος, ἔχει ἀντιγραφεῖ μέσα στὴν ἴδια τὴ μονή ἀπὸ καλλιγράφους μοναχοὺς, προκειμένου νὰ καλυφθοῦν οἱ ἀνάγκες τῆς λατρευτικῆς πράξεως ἢ τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας τῆς ἀδελφότητος. Ἡ ὑπαρξὴ αρκετῶν τέτοιων χειρογράφων ἔχει ὀδηγήσει κάποιους ἐρευνητὲς στὴν ἐκφραση τῆς πεποιθήσεως γιὰ τὴ λειτουργία βιβλιογραφικοῦ ἐργαστηρίου στὴ μονή, κάτι ποὺ ὅμως μέχρι στιγμῆς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ, ἐὰν τοῦλάχιστον ὑπὸ τὸν ὄρο ἐννοηθεῖ ὀργανωμένο ἐργαστήριον, ὅπου ἐργαζόταν περισσότεροι τοῦ ἐνὸς γραφεῖς ταυτόχρονα.

*Ἡ καλλιγραφικὴ δραστηριότητα τῶν λειμωνιατῶν*⁴⁴

Ανάμεσα στὰ χειρόγραφα ποὺ ἔχουν ἀντιγραφεῖ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς, ξεχωρίζουν τὰ αὐτόγραφα τοῦ κτίτορός της ἀγίου Ἰγνατίου. Ἡ παλαιογραφικὴ ἔρευνα ἀποδίδει στὸν ἅγιο τμῆμα τοῦ χειρογράφου 220 καὶ τοῦ κατὰ τὸν Αθ. Παπαδόπουλο-Κεραμέα “ἐτέρου κώδικος” 1.

Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ (*Lesb. Leimonos* 220) ἔχει γραφεῖ τὸ 1527 καὶ περιέχει εὐχὴ τοῦ Συμεῶν καὶ ποίημα τοῦ ἀγίου (ff. 1r-3r), Ψαλτήριον τοῦ Δαβὶδ (ff. 6r-67v) καὶ δύο ἐπιγράμματα ποιηθέντα ἐπίσης ἀπὸ τὸν ἅγιο. Ὁ Αθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς θεωρεῖ ὅτι αὐτόγραφα τοῦ ἀγίου εἶναι τὰ ff. 1-2 καὶ ἐκφράζει τὴν ἀποψη, ὅτι «πλὴν τῶν δύο πρώτων φύλλων, τὰ λοιπὰ ὀφείλονται εἰς ἔμπειρον, ἀλλ’ ἄγνωστον καλλιγράφον καὶ καλλιτέχνην»⁴⁵.

41. ΙΑΚΩΒΟΣ Γ. ΚΛΕΟΜΒΡΟΤΟΣ, Μητρο. Μυτιλήνης, *Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Λέσβου. Ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ’ ἡμᾶς*, Μυτιλήνη 1984, 66.

42. Σ. Γ. ΤΑΣΗΣ, *Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Λέσβου καὶ τοπογραφία αὐτῆς*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1874, 138-139. Τὰ Χύδηρα εἶναι χωριὸ τῆς δυτικῆς Λέσβου. Ἡ Μονὴ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, γνωστὴ ὡς Μονὴ Ὑψηλοῦ, βρίσκεται ἐπίσης στὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ νησιοῦ, μετὰξὺ Ἐρεσοῦ καὶ Σιγρίου.

43. Βλ. ΙΑΚΩΒΟΣ Γ. ΚΛΕΟΜΒΡΟΤΟΣ, *Συνοπτικὴ Ἱστορία* (βλ. ὑποσ. 41), 66, ὑποσ. 169.

44. Βλ. καὶ τὴν συμβολὴ τοῦ Αθ. Καραθανάση στὸν παρόντα τόμο, σ. 57-61.

45. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων, 111· βλ. καὶ VOGEL-

Τὸ δεύτερο εἶναι ὁ “ἕτερος κῶδιξ” 1, ἕνα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα, στὰ ὁποῖα ἀναφέρθηκα παραπάνω.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς κώδικες, στὴ συλλογὴ τῆς μονῆς συγκαταλέγεται καὶ ἀκαταλογογράφητο μέχρι στιγμῆς χειρόγραφο, τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ ἁγίου. Ἐκτίθεται στὴν αἴθουσα τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς καὶ περιέχει τὰ Μηναιᾶ Μαρτίου καὶ Ἀπριλίου. Στὸ χειρόγραφο ὑπάρχουν δύο βιβλιογραφικὰ σημειώματα, τῶν ἐτῶν 1512 καὶ 1515:

Τὸ πρῶτο βρίσκεται στὴ σελ. 220: «Ἐτελειώθη ὁ παρὸν μάρτιος μὴν ἐν μηνί μαρτίῳ κθ' τοῦ ,ζ^{οὐκ}οῦ' ἔτους ἰνδ(ικτιῶν)ος ΙΕης Διά χειρὸς ἀμαρτωλοῦ ἱερέως ἰω(άννου) τ(οῦ) ἀγαλλιαν(οῦ) καὶ ἀμαθ(οῦς) Λιαν τοῦ γράφην, κ(αί) οἱ ἀναγινώσκοντες εὐχέσθαι διὰ τὸν κ(ύριον)» (εἰκ. 5).

Τὸ δεύτερο ἀπαντᾷ στὴ σελ. 245: «Ἐδόξα σοι ὁ θε(ο)ς ὁ δὸς ἀρχὴν καὶ τέλος. ἐτελειώθη τὸ παρὸν δελτίον οἶον ὁ ἀπρ(ίλιος) δια χειρὸς ἀμαρτωλοῦ ἱερέως ἰω(άννου) καὶ σακελίου μεθύμνης. Ἐν μηνί μαρτίῳ ιθ' τοῦ ,ζκγ' ἔτους ἰνδ. Γης: εὐχέσθαι δὲ πάντες διὰ τῶν πολλῶν μου σφαλμάτων καὶ μὴ καταρᾶσθαι:†».

Τὰ σημειώματα αὐτὰ καὶ ἡ σύγκριση τῆς γραφῆς τοῦ κώδικα μὲ τὰ ὑπόλοιπα σωζόμενα κείμενα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν γραφίδα τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου, ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ τὸ συγκεκριμένο χειρόγραφο ἀνήκει στὰ ἀντιγραφέντα ἀπὸ τὸν κτίτορα τῆς Μονῆς Λειμῶνος, καὶ μάλιστα τὴν περίοδο πού ἦταν ἀκόμη ἱερέας, φέρων τὸ ὄνομα Ἰωάννης.

Στὴ σελίδα 1 τοῦ κώδικα σώζεται καὶ αὐτόγραφο σημείωση τοῦ Μητροπολίτη Μηθύμνης Νικηφόρου Γλυκᾶ (1881-1896), μὲ ἡμερομηνία 7 Σεπτεμβρίου 1895, ἡ ὁποία ἀποδεικνύει ὅτι ὁ λόγιος ἀρχιερέας εἶχε μελετήσει τὸ χειρόγραφο καταλήγοντας στὸ ἴδιο συμπέρασμα: «Τὸ παρὸν χειρόγραφον, αὐτόγραφον τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰγνατίου Ἀρχιεπισκόπου Μηθύμνης, καθὼς δέικνυται ἐν δυοῖς μέρεσι τοῦ χειρογράφου, ἐν τῷ τέλει τῶν δύο μηνῶν, Μαρτίου καὶ Ἀπριλίου, ἀφιερῶνται τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἀνοικοδομηθείσῃ Μονῇ, τῇ ἐπιλεγομένῃ τοῦ Λειμῶνος».

Ἐντὸς τῆς Μονῆς Λειμῶνος ἔχει ἀντιγραφῆ καὶ ὁ *Lesb. Leimonos* 268⁴⁶. Τὸν ἀντέγραψε τὸ 1552 ὁ υἱὸς τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου Μεθόδιος Ἀγαλλιανός. Περιέχει τὴν *Διόπτρα* τοῦ μοναχοῦ Φιλίππου, τὴν *Παντοδαπὴ Διδασκαλία* τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ καὶ ἄλλα κείμενα, θεολογικοῦ κυρίως περιεχομένου.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ αὐτόγραφα τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου καὶ τοῦ υἱοῦ του Μεθοδίου σημαντικὸς ἀριθμὸς κωδίκων προέρχεται ἀπὸ τὴ γραφίδα λειμωνιατῶν ἀντιγραφῶν.

Ὁ πολυγραφέτερος λειμωνιάτης κωδικογράφος εἶναι ὁ ἱερομόναχος Σεραφεῖμ, τοῦ ὁποίου γνωρίζουμε ἤδη δεκατρία χειρόγραφα (δέκα ὁλόκληρα καὶ τμήμα τριῶν ἐπιπλέον)⁴⁷, ἐνῶ δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐν ἐξελίξει ἔρευνα τῶν

GARDTHAUSEN, 158, ὅπου ὁ ἀριθμὸς τοῦ χειρογράφου δίνεται λανθασμένα ὡς 22.

46. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος χειρογράφων, 124-128 καὶ VOGEL-GARDTHAUSEN, 299.

47. Βλ. ΠΟΛΙΤΗΣ-ΠΟΛΙΤΗ, Βιβλιογράφοι, 617-618, ὅπου καταγράφονται δεκατέσ-

χειρογράφων τῆς μονῆς νὰ μᾶς δώσει τὴ δυνατότητα ταυτίσεως καὶ ἄλλων κωδίκων ὡς συγκαταλεγμένων στὴν ἀντιγραφικὴ του παραγωγή. Μετὰ βεβαιότητος προέρχονται ἀπὸ τὴ γραφίδα του οἱ κώδικες 76 (ἀχρονολόγητος), 109 (ἔτος 1667), 159 (1683), 174 (1704), 217 (1667), 239 (1672-1673, εἰκ. 2), 252 (1687)⁴⁸ καὶ 310 (1696)⁴⁹, καθὼς ἐπίσης καὶ τμῆμα τοῦ κώδικα 242 (β' μισὸ 17ου αἰ.)⁵⁰. Χειρόγραφό του ὑπάρχει καὶ στὴ Μονὴ Ὑψηλοῦ Λέσβου, ὁ *Lesb. Ypsilon* 53 (1692)⁵¹, ἐνῶ ὑπῆρχε καὶ στὰ Τελώνεια (σημερινὴ Ἄντισσα Λέσβου), «παρὰ τῷ κ. Νικολᾶ Ἀντωνίῳ Κωνσταντίῳ» (1684)⁵².

Ἡ Μονὴ Λειμώνος ὑπῆρξε τροφὸς σημαντικῶν προσωπικοτήτων τῆς νεώτερης ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς Λέσβου, στίς ὁποῖες ἐξέχουσα θέσι κατέχει ὁ ἔθνομάρτυρας ἅγιος Εὐθύμιος, Ἐπίσκοπος Ζήλων, κατὰ κόσμον Ἀγριτέλλης⁵³. Στὴ συλλογὴ χειρογράφων τῆς Μονῆς Λειμώνος σώζονται πενήντα ἕνα αὐτόγραφα χειρογράφα του⁵⁴, κατὰ κύριο λόγο σχολικῆς του σημειώσεως ἀπὸ τὴν περίοδο τῶν σπουδῶν του στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης. Ἰδιαίτερη σημασία ἀνάμεσα στὰ αὐτόγραφα τοῦ ἁγίου ἔχουν ἄφ' ἑνὸς τὸ «τυπικὸν Μ. Λειμώνος»⁵⁵, ὅπου καταγράφεται ἡ τυπικὴ διάταξις ὄλων τῶν ἀκολουθιῶν, καὶ ἄφ' ἑτέρου ἡ «ἐναίσιμος διατριβὴ» του, μὲ τίτλο *Σκοπὸς τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Ἀνατολῇ κατὰ τοὺς ἐπισημοτέρους αὐτοῦ ἀντιπροσώπους μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος*⁵⁶, τὴν ὁποία συνέγραψε ὁ ἅγιος ὡς

σερα χειρόγραφα ὡς ἔργα τοῦ Σεραφεῖμ, ἐπειδὴ ὁ κώδικας 310 σημειώνεται δύο φορές (ὡς 310 καὶ ὡς «ἕτερος κώδικας» 10). Τὸ σφάλμα ὀφείλεται στὸ ὅτι τὸ χειρόγραφο ἔχει καταλογογραφηθεῖ καὶ ἀπὸ τὸν ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ-ΚΕΡΑΜΕΑ, *Κατάλογος χειρογράφων*, 131, καὶ ἀπὸ τὸν ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων*, 14-15.

48. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Κατάλογος χειρογράφων*, 70, 86, 98-99, 101, 109-110, 115-116 καὶ 119 ἀντίστοιχα.

49. Βλ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων*, 14-15. Ὁ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Κατάλογος χειρογράφων*, 131, τὸν καταγράφει ὡς «ἕτερος κώδιξ» 10.

50. Βλ. τὴ συμβολὴ τοῦ Σ. Καδᾶ στὸν παρόντα τόμο, σ. 115-119.

51. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ μονῇ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἀποκειμένων χειρογράφων*, στὸ ἔργο του *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, 159.

52. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Σημειώσεις περὶ ἐτέρων Λεσβιακῶν κωδίκων*, στὸ ἔργο του *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, 168· δυστυχῶς, δὲν εἶναι γνωστὸ ποῦ βρῖσκεται σήμερα τὸ χειρόγραφο.

53. Περὶ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου βλ. συνοπτικὰ ΣΠΑΝΟΣ, *Ἱστορία Μονῆς Λειμώνος*, 51-52 καὶ τὴν συμβολὴ τοῦ ἀρχιμ. Νικοδήμου Παυλοπούλου στὸν παρόντα τόμο, σ. 33-34.

54. Πρόκειται γιὰ τὰ χειρόγραφα μὲ ἀριθμοὺς καταλόγου 390, 398-405, 407-439 (ὑπάρχουν καὶ χειρόγραφα μὲ ἀριθμοὺς 407β, 408β, 411β, 432β), 441, 442, 485-486, 495· βλ. τὴν περιγραφὴ τους στὸ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Κατάλογος συμπληρωματικῶν χειρογράφων*, 7-18 (κώδ. 390-442), 37 (κώδ. 485-486), 40 (κώδ. 495).

55. Κώδικας *Lesb. Leimonos* 390· βλ. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Κατάλογος συμπληρωματικῶν χειρογράφων*, 7.

56. Κώδικας *Lesb. Leimonos* 399· βλ. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Κατάλογος συμπληρωματικῶν χειρογράφων*, 9.

διάκονος. Βάσει του περιεχομένου των αυτογράφων του αγίου θα ήταν δυνατόν να συνταχθεί ειδική εργασία για την εκπαίδευσή του, ενώ το συγκεκριμένο ύλικό αποτελεί επίσης πολύτιμη πηγή για τη βιογράφησή του.

Στις σημαντικές προσωπικότητες που κοσμοῦν τὸ Μοναχολόγιο τῆς μονῆς συμπεριλαμβάνονται ἐπίσης οἱ Μητροπολίτες Μυτιλήνης Ἰάκωβος Κλεόμβροτος (1958-1987)⁵⁷ καὶ Μηθύμνης Στέφανος Σουλίδης (1896-1916), τῶν ὁποίων φοιτητικὰ χειρόγραφα σώζονται ἐπίσης στὴ Λειμωνιακὴ συλλογὴ. Τὰ αὐτόγραφα τοῦ Μητροπολίτη Μυτιλήνης Ἰακώβου εἶναι ἱστορικὲς μελέτες καὶ φροντιστηριακὲς ἀσκήσεις, τὶς ὁποῖες συνέταξε ὡς φοιτητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν⁵⁸, ἐνῶ τοῦ Μηθύμνης Στεφάνου ἐγχειρίδια, τὰ ὁποῖα χρησιμοποίησε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν του στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης⁵⁹.

Απωλεσθέντα χειρόγραφα

Δυστυχῶς, ἡ λειμωνιακὴ συλλογὴ δὲν διέφυγε τὴν τύχη πολλῶν ἄλλων ἀντιστοιχῶν καὶ ἀπετέλεσε διαχρονικὰ στόχο βανδάλων μελετητῶν, οἱ ὅποιοι εἴτε ἐκλεψαν ὀλόκληρα χειρόγραφα, εἴτε ἀφαίρεσαν κάποιες σελίδες, εἴτε ἔκοψαν μικρογραφεῖες, ἀφήνοντας ἔτσι ἀνεξίτηλη τὴ σφραγίδα τῆς βαρβαρότητάς τους.

Ἐμμεση περὶ τούτου μαρτυρία καταθέτει ὁ Charles Newton, Ὑποπρόξενος τῆς Ἀγγλίας στὴ Μυτιλήνη, ὁ ὁποῖος, ἀφου ἐπισκέφθηκε τὴ μονὴ στὶς 20 Ἰουλίου 1855, γράφει στὸ βιβλίο του *Ταξίδια καὶ ἀνακαλύψεις στὴν Ἀνατολή* (Λονδίνο 1865) γιὰ τὸν ἡγούμενο τοῦ μοναστηριοῦ ὅτι ἦταν «ἀπρόθυμος νὰ τοὺς δείξει τὰ χειρόγραφα τῆς μονῆς Λειμῶνος, πού φαίνεται οἱ ἐπισκέπτες τὰ λεηλατοῦσαν»⁶⁰.

Στὸ Ἀρχεῖο τῆς μονῆς σώζεται ἀνέκδοτο ἔγγραφο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γαβριὴλ Α΄ (Φάκελος Ε΄, ἀρ. 39, μὲ χρονολόγηση Ἰουνίου 1785), στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ἡ ἀπώλεια τεμαχίων τοῦ Τιμίου Ξύλου πού κατεῖχε ἡ μονή. Ὁ Πατριάρχης προειδοποιεῖ ὅποιον ἔκλεψε τὸ Τίμιο Ξύλο ὅτι θὰ ἐπιτιμηθεῖ αὐστηρά. Ἐν παρόδῳ ὅμως ἀναφέρεται στὸ ἔγγραφο — καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ — ὅτι μαζὶ μὲ τὸ Τίμιο Ξύλο εἶχε κλαπεῖ καὶ «*χειρόγραφον μοναστηριακὸν τετρενάγγελον τῆς ἐλεούσας ὀνομαζόμενον*», ἡ κλοπὴ τοῦ ὁποίου θὰ ἐπέφερε στὸ δρᾶστη ὅμοιο ἐκκλησιαστικὸ ἐπιτίμιο.

57. Βλ. Ι. ΜΟΥΤΖΟΥΡΗΣ, Ἐπισκοπικὸς Ἱστορικὸς Κατάλογος Μυτιλήνης, *Κληρονομία* 25 (1993) (179-239) 222-223.

58. Οἱ κώδικες μὲ ἀριθμοὺς 489-492· βλ. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Κατάλογος συμπληρωματικὸς χειρογράφων*, 38-39.

59. Οἱ κώδικες μὲ ἀριθμοὺς 378, 474-477, 479-482· βλ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων*, 43-44 καὶ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Κατάλογος συμπληρωματικὸς χειρογράφων*, 35-36 ἀντίστοιχα.

60. Π. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗΣ, *Οἱ περιηγητὲς γιὰ τὴ Λέσβο*, (3η ἔκδ.) Ἀθήνα 1983, 136, μὴ ἀριθμημένη ὑποσημείωση.

Δυστυχώς, οί προσπάθειες τῆς μονῆς καὶ τοῦ Πατριαρχείου γιὰ τὴ διασφάλιση τοῦ χειρόγραφου λειμωνιακοῦ θησαυροῦ μόνο ἐν μέρει ἀπέδωσαν καρπούς· τὰ σχετικὰ προβλήματα συνεχίστηκαν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀπώλεια (στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ.) κάποιων σημαντικῶν χειρογράφων. Παρὰ τὶς μικρὲς ἀπώλειες ὅμως τὰ χειρόγραφα τῆς μονῆς ἀποτελοῦν μέχρι καὶ σήμερα πολύτιμη πρώτη ὕλη γιὰ τὸν ἐπιστημονικὸ κόσμον καὶ γιὰ πολλὰς πτυχές τῆς παλαιογραφικῆς, τῆς ἱστορικῆς, τῆς λειτουργικῆς, τῆς φιλολογικῆς καὶ ὄχι μόνον ἔρευνας.

Οἱ ἀπώλειες χειρογράφων καταγράφηκαν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1898, ὅταν ἡ βιβλιοθήκη ἐγκαταστάθηκε σὲ νέο χῶρον, τὸ νῦν παρεκκλήσιο τοῦ ἀγίου Ἀλεξάνδρου στὴν βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ καθολικοῦ, μὲ πρωτοβουλία τοῦ τότε ἡγουμένου Κυπριανοῦ. Βάσει τῆς καταμετρήσεως διαπιστώθηκε ὅτι «συμποσοῦνται τὰ ἐν αὐτῇ νῦν ὑπάρχοντα βιβλία εἰς ὑπερχιλίους τόμους, ἐξ ὧν οἱ τριακόσιοι τεσσαράκοντα τρεῖς εἰσι χειρόγραφα, οἱ δὲ λοιποὶ ἔντυποι»⁶¹. Ὁ Κυπριανὸς ἐνημέρωσε τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν ἀπώλεια χειρογράφων καὶ ἐγγράφων μὲ ἐπιστολὴ του στὶς 12 Ἰουνίου 1898· ἀντίγραφό της σώζεται σὲ κατάστιχο τῆς μονῆς: «ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν ... ἐγγράφων καὶ τῆς ταξιθετήσεως τοῦ περιεχομένου τῆς παλαιᾶς Βιβλιοθήκης ἐν τῇ νέᾳ τοιαύτη παρετηρήθη ὅτι ἐκ μὲν τῶν πρώτων δὲν ὑπάρχουσι τὸ ὅλον δύο καὶ δέκα, ἐκ δὲ τῶν βιβλίων τῶν χειρογράφων δέκα τὸν ἀριθμὸν ἀπαντώμενα ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ κ. Παπαδοπούλου ἐξηφανίσθησαν».

Ὁ Πατριάρχης ἀπάντησε στὶς 26 Ἰουνίου 1898 μὲ ἐπιστολὴ, ἡ ὁποία φέρει Ἀριθμὸ Πρωτοκόλλου 3487, εἶναι ταξινομημένη στὸ φάκελο Ζ' τοῦ Ἀρχείου, μὲ αὐξοντα ἀριθμὸ 250, καὶ ἀναφέρει τὰ ἑξῆς:

«Μετὰ λύπης ἐκ τοῦ ἀπό ἰβ' λήγοντος γράμματος αὐτῆς πληροφορηθέντες περὶ τῆς ἐξακριβωθείσης ἱεροσύλου ὑπεξαιρέσεως δώδεκα ἐγγράφων καὶ δέκα χειρογράφων ἐκ τῶν ἀρχείων καὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς, προαγόμεθα συστήσαι τῇ αὐτῆς ὁσιότητι, Συνοδικῇ διαγνώμῃ, ἵνα πᾶσαν καταβάλη προσπάθειαν πρὸς εὔρεσιν τῶν ἀπολεσθέντων καὶ πληροφορήσῃ ἡμᾶς, προβησομένους ἐν περιπτώσει μὴ εὐρέσεως αὐτῶν καὶ εἰς τὴν ἐκδοσιν ἐπιτιμίου. Προσεπιδηλοῦντες δ' ὅτι περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἐγράψαμεν καὶ τῷ Ἱερωτάτῳ Μητροπολίτῃ Μηθύμνης κυρίῳ Στεφάνῳ ἵνα καὶ οὗτος ὡς ἐπόπτῃς ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα πρὸς εὔρεσιν τῶν ὑπεξαιρεθέντων, ἐκφράζομεν ἐν τέλει, Συνοδικῇ διαγνώμῃ, τῇ αὐτῆς ὁσιότητι τὴν εὐαρέσκειαν ἡμῶν ἐπὶ τῇ συντετῇ καὶ δραστηρίῳ ἐργασίᾳ αὐτῆς ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τῆς ἐμπειπιστευμένης εἰς τὴν διακυβέρνησιν αὐτῆς Ἱερᾶς Μονῆς».

Μετὰ καὶ τὴν προτροπὴ τοῦ Πατριαρχείου διενεργήθηκε ἔρευνα, μετὰ τὴ λήξη τῆς ὁποίας ὁ Μητροπολίτης Μηθύμνης Στέφανος Σουλίδης ἔγραψε πρὸς τὸν Πατριάρχη «ὅτι τὰ ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Λειμῶνος λείποντα χειρόγραφα ἐδανείσθησαν εἰς ἐπισκέπτας ἢ εἰς ἄλλους, καὶ δὲν ἐπεστράφησαν, ὡς λησμονηθέντα ἴσως, ἢ ὅτι καὶ λάθρα ὑπ' αὐτῶν ὑπεξηρέθησαν. Διότι οἱ μοναχοὶ, ἀμαθεῖς ὄντες καὶ ἀφιλόμουσοι,

61. ΚΑΡΥΔΩΝΗΣ, *Τὰ ἐν Καλλονῇ μοναστήρια*, 155-156.

μήτε τὴν ἀξίαν των ἐγνώριζον, μήτε νὰ τὰ χρησιμοποίησωσιν ὅπωςδήποτε ἠδύναντο»⁶².

Λίγους μῆνες ἀργότερα, στις 28 Ὀκτωβρίου, ὁ ἴδιος Πατριάρχης ἀποστέλλει ἐπιστολή του πρὸς τὴν ἀδελφότητα, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔγκριση τοῦ Κανονισμοῦ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς μονῆς, στοῦ ὁποῖο κάνει ἐπίσης λόγο γιὰ κάποια ἀπὸ τὰ ἀπωλεσθέντα λειμωνιακὰ χειρόγραφα. Συγκεκριμένα, ἀναφέρει ὅτι «ὁ μὲν Γ. Παπαδόπουλος, περὶ οὗ ἐν τῷ γράμματι ἡμῶν τῆς κα' Ἰουλίου αὐτῆς ἀναφέρετε, προσκληθεὶς καὶ ἐρωτηθεὶς περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ληφθέντων δύο μουσικῶν χειρογράφων, ἐδήλωσεν ὅτι ἐπέστρεψεν ἀμφοτέρω, τὸ δὲ γραφεῖον τῶν ἀρχιερατικῶν περιουσιῶν ἀφ' ἑτέρου ἐβεβαίωσεν ὅτι οὐδὲν τῶν ἐλλειπόντων ἐκ τῆς Μονῆς ἡμῶν χειρογράφων περιλαμβάνετο ἐν τοῖς βιβλίοις τοῦ μακαρίτου Μητροπολίτου Μηθύμνης Νικηφόρου. Ταῦτα γνωρίζοντες ὑμῖν προτροπέμεθα καὶ αὐθις ἵνα εἰς νέας ἐπιδοθῆτε δραστηρίους ἐρεύνας πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ἀπωλεσθέντων»⁶³.

Σὲ ἰδιόγραφο ὑστερόγραφο σημειώματά του, ὁ Πατριάρχης συμπληρώνει ὅτι «ὁ Γ. Παπαδόπουλος διαβεβαίωσεν ὅτι ἐπέστρεψε τὰ χειρόγραφα δι' αὐτοῦ τοῦ τότε ἡγουμένου ὅτε ἦταν ἐνταῦθα, ὑποσχεθέντος ὅτι θέλει ἀποστείλῃ αὐτῷ τὰς ἀποδείξεις του».

Απὸ τὴν ἐπιστολή ἐξάγονται δύο συμπεράσματα. Τὸ πρῶτο εἶναι ὅτι οἱ μοναχοὶ εἶχαν δανείσει δύο χειρόγραφα στὸν Γεώργιο Παπαδόπουλο, γιὰ νὰ τὰ μελετήσει στὸ πλαίσιο τῆς μελετῶν του περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ⁶⁴.

Τὸ δεύτερο συμπέρασμα εἶναι ὅτι οἱ λειμωνιάτες ὑποψίαζονταν ὅτι κάποιο ἢ κάποια ἀπὸ τὰ ἀπωλεσθέντα χειρόγραφα εἶχαν ξεμείνει ἀνάμεσα στὰ προσωπικὰ ἀντικείμενα τοῦ Μητροπολίτη Μηθύμνης Νικηφόρου Γλυκᾶ (1881-1896), ὁ ὁποῖος γνωρίζουμε ὅτι χρησιμοποίησε χειρόγραφα τῆς μονῆς γιὰ τὶς μελέτες του, καὶ ἐξαφανίστηκαν μετὰ τὸ θάνατό του.

Σὲ μὴ καταλογογραφημένο χειρόγραφο κώδικα ἀλληλογραφίας τῆς μονῆς σώζεται ἀντίγραφο ἐπιστολῆς τοῦ ἡγουμένου τῆς Μονῆς Λειμῶνος πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, μὲ ἡμερομηνία 21 Αὐγούστου 1900, στὴν ὁποία σώζονται στοιχεῖα γιὰ ἓνα ἀκόμη ἀπωλεσθὲν λειμωνιακὸ χειρόγραφο:

«...πρὸ τίνος ἐμάθομεν, ὅτι χειρόγραφον μεμβράνινον Εὐαγγέλιον ὑπὸ μιᾶς μόνης εἰκόνας τῆς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ κοσμοῦμενον καὶ

62. Τὸ ἀπόσπασμα προέρχεται ἀπὸ ἐπιστολή τοῦ Μητροπολίτη πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, μὲ ἡμερομηνία 31 Ἰουλίου 1898, ἀντίγραφο τῆς ὁποίας σώζεται στὸν ἀνέκδοτο Κώδικα ὑπ' ἀριθμὸν 3 τῆς Μητροπόλεως Μηθύμνης.

63. Ἡ ἐπιστολή φέρει ἀριθμὸ πρωτοκόλλου 5484 καὶ σώζεται στὸ φάκελο Ζ' τοῦ Ἀρχείου τῆς μονῆς, μὲ ἀριθμὸ 257.

64. Βλ. Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς (βλ. ὑποσ. 13) καὶ Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀκμάσαντες ἐπιφανέστεροι μελωδοί, ὑμνογράφοι, μουσικοὶ καὶ μουσικολόγοι, Ἐν Αθήναις 1890 (ἐπανέκδοσις: Αθήνα: Κουλτούρα 2002).

χρονολογίαν από κτίσεως κόσμου 6791, φέρον, εὔρηται ἐν τῇ ἱερᾷ ἐκκλησίᾳ τῆς ἐν Ἀχυρῶνι Ζωοδόχου Πηγῆς φυλασσόμενον. Τοῦτο μαθόντες καὶ ὑπ' ὄψει ἔχοντες προηγούμενον, τὴν κατάσχεσιν βιβλίων τῇ Βιβλιοθήκῃ μας ἀνηκόντων καὶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐν Ἀχυρῶνῃ⁶⁵ κ. Αντωνίου Μπέπη κατασχεθέντων τὸν Νοέμβριον τοῦ σωτηρίου ἔτους 1897 ἀνεδράμομεν εἰς τὰ βιβλία, ἔνθα πράγματι εὔρομεν κατάλογον καταγραφῆς τῶν βιβλίων μας, γενομένης τὴν 15 Ἀπριλίου τοῦ 1865 καὶ φερούσης πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τοῦ γνησίου τῆς μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ τότε Μηθύμνης ἀειμνήστου κυροῦ Ἀγαθαγγέλου ἐν ᾧ καταλόγῳ ὑπὸ αὐξοντα ἀριθμὸν 4 συγκαταριθμεῖται καὶ τὸ περι οὗ ὁ λόγος *Εὐαγγέλιον*».⁶⁶

Στὴν ἐπιστολὴ ἀναφέρεται ἐπίσης, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι «τινὲς κακόβουλοι πάσῃ δυνάμει ἀνθίστανται εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ *Εὐαγγελίου* τῇ Μονῇ». Ἀπὸ τὰ δύο στοιχεῖα ποῦ διαθέτουμε γιὰ τὸν κώδικα, τὸ τῆς διακοσμῆσεώς του μόνο μὲ μία μικρογραφία τοῦ εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη καὶ τὸ τῆς χρονολογήσεώς του τὸ 1282-1283, διαπιστώνουμε πρῶτον ὅτι ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ μονὴ πρὶν τὸ 1883, ὅταν ὁ Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς κατέγραψε τὰ χειρόγραφα τῆς συλλογῆς καὶ δευτέρον ὅτι τελικὰ οἱ «κακόβουλοι» ἀποδείχθηκαν ἰσχυρότεροι, μιά καὶ τὸ ἐν λόγῳ χειρόγραφο δὲν βρίσκεται σήμερα στὶς προθήκες τοῦ μοναστηρίου.

Σήμερα ἀπὸ τὰ καταγεγραμμένα στοὺς τρεῖς καταλόγους χειρόγραφα δὲν ὑπάρχουν στὴ μονὴ δέκα, τὰ ἑξῆς:

Lesb. Leimonos 92 (ἔτους 1625): Σύμμικτος κώδικας, ὁ ὁποῖος περιέχει μεταξὺ ἄλλων τὸν Πουλολόγο καὶ τὸν Φυσιολόγο.

Lesb. Leimonos 192 (18ου αἰ.): Τροπάρια τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου τοῦ Ἀγαλλιανοῦ καὶ ἐγκώμιό του.

Lesb. Leimonos 193 (18ου αἰ.): Κοσμᾶ ἱερομονάχου Γανοχωρίτου, παρακλητικοὶ κανόνες στὴ Θεοτόκο, τὸν ἅγιο Νικόλαο καὶ στὸν ἅγιο Βησσαρίωνα Ἀρχιεπίσκοπο Λαρίσεως καὶ στὸν ἅγιο Σεραφεῖμ Ἀρχιεπίσκοπο Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου.

Lesb. Leimonos 260 (ἔτ. 1676, γραφέας: Ραφαὴλ ἱερομόναχος⁶⁷): Μουσικὸς κώδικας. α) Περὶ τῶν ἐν τῇ ψαλτικῇ τέχνῃ σημαδίων καὶ ἐτέρων χρησίμων, καὶ τῆς τούτων ἐτυμολογίας, Γαβριὴλ ἱερομονάχου. β) Θεοτοκία παρασεσημασμένα ὑπὸ Μανουὴλ Χρυσάφου. γ) Ἀδήλου περὶ τῶν κυρίων ἤχων κ.ἄ.

Lesb. Leimonos 266 (τέλ. 15ου – ἀρχ. 16ου αἰ.): Λεξικό.

Lesb. Leimonos 267 (14ου-15ου αἰ.): Σοφοκλέους Αἴας καὶ Ἠλέκτρα μὲ διάστιχο ἐρμηνεῖα καὶ σχόλια στὶς ᾠδες.

Lesb. Leimonos 269 (19ου αἰ.): Ἀδήλου «καλανδάριον, ἧτοι προγνωστικὸν παντοτινόν, μεταφρασθὲν ποτε ἐκ τῆς οὐγκρικῆς γλώττης εἰς τὴν ἡμετέραν

65. Ἐννοεῖται ἡ σημερινὴ Καλλονὴ τῆς Λέσβου.

66. Στὸ ἴδιο χειρόγραφο σώζεται καὶ ἀναφορὰ τῆς ἀδελφότητος πρὸς τὸν Μητροπολίτη Μηθύμνης, μὲ ἡμερομηνία 12 Αὐγούστου 1900, μὲ τὴν ὁποία ζητᾶ τὴν μεσολάβησίν του γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ χειρογράφου.

67. ΠΟΛΙΤΗΣ-ΠΟΛΙΤΗ, Βιβλιογράφοι, 612.

ἀπλῆν παρὰ τοῦ ἀνωνύμου» καὶ Μεθοδίου Πατάρων, «πρόφθεγμα περὶ τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν ὅπερ ἀντεγράφη ὑπὸ τινος παλαιοῦ χειρογράφου».

Lesb. Leimonos “ἕτερος κῶδιξ” 2 (12ου αἰ.): Τετραευάγγελο.

Lesb. Leimonos “ἕτερος κῶδιξ” 11 (ἔτ. 1818, γραφέας: ἱεροδιάκονος Παρθένιος Γιαννακίδης⁶⁸): Ἀκολουθία ἀγίου Γεωργίου Ἀρχιεπισκόπου Μυτιλήνης τοῦ θαυματουργοῦ.

Lesb. Leimonos “ἕτερος κῶδιξ” 12 (16ου αἰ.): Ἀκολουθίες σὲ διαφόρους ἀγίους.⁶⁹

Σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀκαταλογογράφητους κώδικες ἀλληλογραφίας τῆς μονῆς σώζεται, μὲ ἡμερομηνία 21 Ἰουλίου 1898, ἡ καταγραφή τῶν ἕως τότε ἀπωλεσθέντων χειρογράφων (92, 192, 193, 194, 260, 266, 267, 269, 299· δύο ἀπὸ αὐτά, τοὺς κώδικες 194 καὶ 299 εἶχα τὴ χαρὰ νὰ ἐντοπίσω κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μελετῶν μου στὴ μονὴ καὶ νὰ τοὺς ἐπαναφέρω στὴ θέση τους). Ἀπὸ τὸν κατάλογο αὐτὸν φαίνεται ὅτι τὰ ἑπτὰ ἀπὸ τὰ δέκα ἐλλείποντα σήμερα χειρόγραφα ἔχουν κλαπεῖ πρὶν τὸ 1898.

Μιὰ ἐπιπλέον πληροφορία γιὰ τὴν τύχη τοῦ *Lesb. Leimonos* 92 προέρχεται ἀπὸ σημείωμα, τὸ ὁποῖο ἔγραψε στὴ σελίδα 80 ἑνὸς ἀπὸ τὰ ἀντίτυπα τῆς *Μαυρογορδάτειου Βιβλιοθήκης* ποὺ βρίσκονται στὴ Λειμωνιακὴ βιβλιοθήκη, ὁ πρῶην ἠγούμενος τῆς μονῆς Παῦλος Ματζουράνης (1961-1967). Τὸ σημείωμα ἔχει ὡς ἐξῆς: «Τὸ ὑπ’ ἀριθμ. 92 χειρόγραφον ἐκλάπη ὑπ’ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Παπαδοπούλου ὅστις καὶ συνέταξε τὸν παρόντα κατάλογον. Τοῦτο εὑρίσκεται εἰς τὴν Ρωσίαν ὅπου καὶ ἀπέθανε οὗτος». Πρόκειται προφανῶς γιὰ ἕνα ἀπὸ τὰ τρία χειρόγραφα τῆς Μονῆς Λειμῶνος, τὰ ὁποῖα βρίσκονται σήμερα σὲ βιβλιοθήκη τῆς Ἁγίας Πετρούπολης⁷⁰.

68. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὸν ἱεροδιάκονο Παρθένιο, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀντιγράψει τὸ 1787 τὸν κώδικα 20 τοῦ Γυμνασίου Μυτιλήνης καὶ τὸ 1800 τὸν κώδικα 16 τῆς ἴδιας συλλογῆς· βλ. ΑΘ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Γυμνασίου Μυτιλήνης ἀποκειμένων χειρογράφων, σὲ ἔργο τοῦ *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκης*, (132-145) 139-140 καὶ ΠΟΛΙΤΗΣ-ΠΟΛΙΤΗ, Βιβλιογράφοι, 603.

69. Βλ. τὴν περιγραφή τῶν χειρογράφων ἀπὸ τὸν ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ-ΚΕΡΑΜΕΑ, Κατάλογος χειρογράφων, 80-81, 104, 121, 123-124, 128, 130, 131.

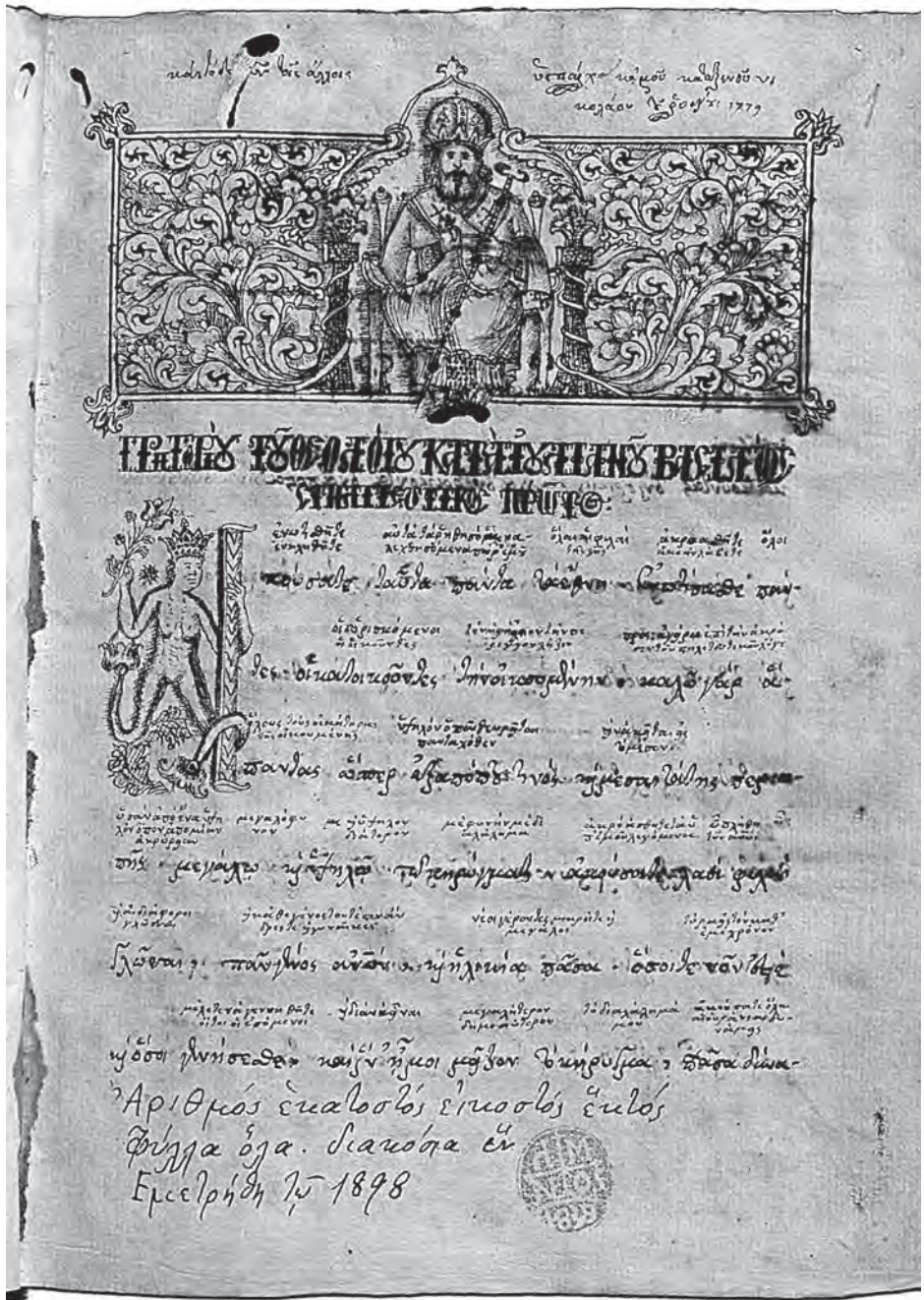
70. Βλ. [Αρχιμ. ΝΙΚΟΛΗΜΟΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ], Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Λειμῶνος, *Δελτίον ἡ Ὁδοῦ τοῦ Κυρίου (Περὰς Μητροπόλεως Μηθύμνης) Δ’* (1970) 189. Δυστυχῶς, μέχρι στιγμῆς δὲν ἔχει σταθερὴ δυνατὴ ἢ ταύτιση τῶν χειρογράφων αὐτῶν, καθὼς ὁ ἐπιγραμματικὸς χαρακτήρας τοῦ καταλόγου τῶν T. K. UKHMYLOVA – V. G. GEIMAN, *Kratkii otchet rukopisnogo otdela za 1914-1938 gg. so vstupitel*, Leningrad 1940, 239-241, ὅπου καταγράφονται τὰ χειρόγραφα τῆς συλλογῆς τοῦ Παπαδοπούλου-Κεραμέως, τὰ ὁποῖα τώρα βρίσκονται στὴν Μ. Ε. Saltykov – Shchedrin State Public Library, δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀσφαλῆ ἐξαγωγή συμπερασμάτων.

Αντι ἐπιλόγου

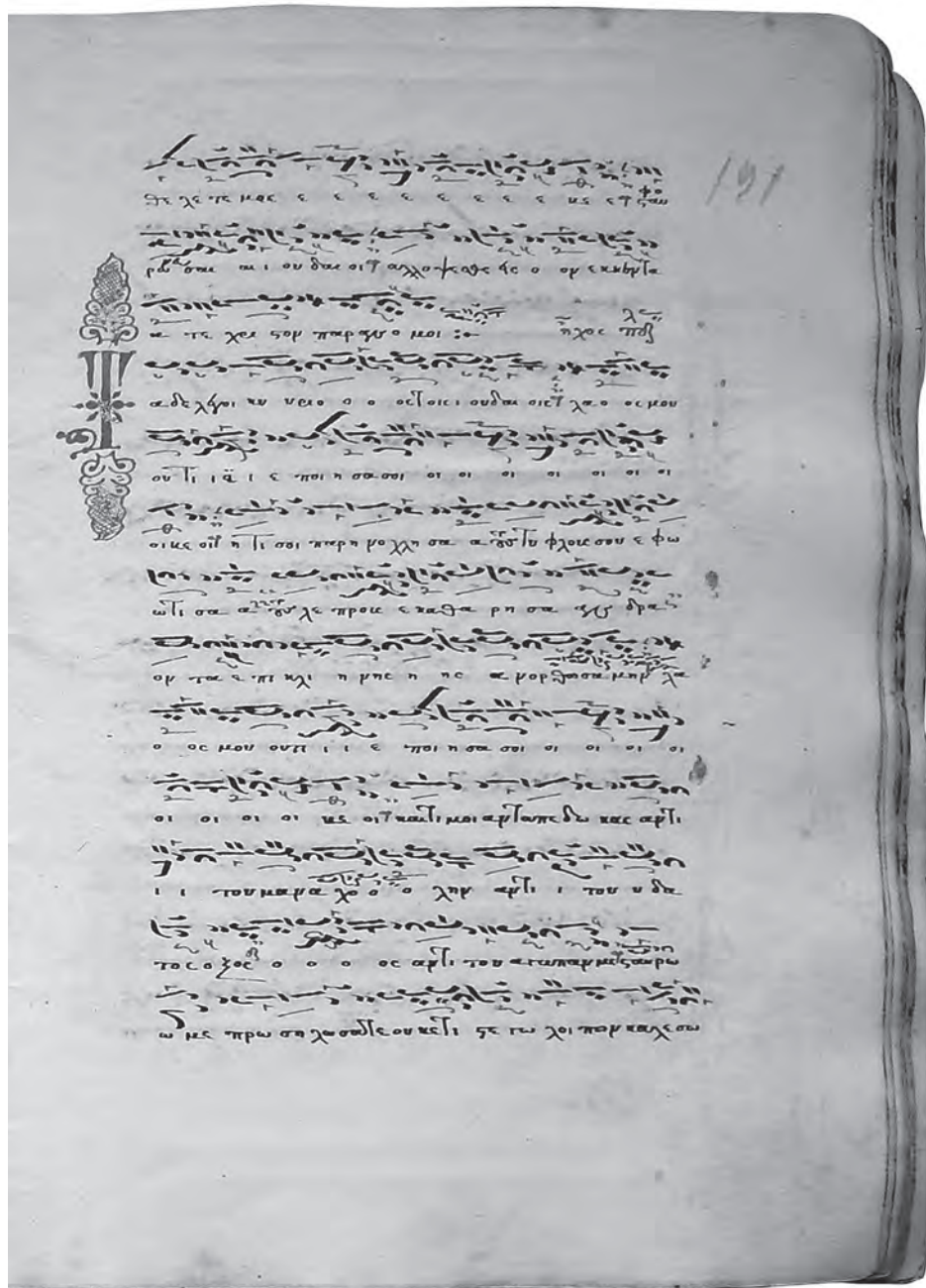
Ἡ περιγραφή μιᾶς συλλογῆς μεγαλύτερης τῶν πεντακοσίων χειρογράφων σὲ λίγες μόνο σελίδες εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατη καὶ μόνο ὡς ἔναυσμα γιὰ πῶς συγκεκριμένη καὶ βαθύτερη ἔρευνα θὰ μπορούσε νὰ ἀποβεῖ χρήσιμη. Ὅποιαδήποτε μορφή ἔρευνας ὅμως προϋποθέτει ἀφ' ἑνὸς τὴν καλὴ κατάσταση τοῦ πρωτογενοῦς ὑλικοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν διάδοση ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερης πληροφορίας γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τὸ χαρακτήρα τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ.

Ἡ δεύτερη ἀπὸ τίς προϋποθέσεις θὰ πληρωθεῖ κατὰ τὸ δυνατόν μὲ τὴ δημοσίευση καταλόγων καὶ μιᾶς Βάσης Δεδομένων γιὰ τὰ λειμωνιακὰ χειρόγραφα, προσπάθειες ποὺ ἀποτελοῦν βασικὸ τμῆμα τῶν μελλοντικῶν μου σχεδίων. Ἡ καλὴ κατάσταση τοῦ ὑλικοῦ ὅμως ξεφεύγει ἀπὸ τίς δυνάμεις τοῦ ὁποιοῦ ἐπιστήμονα, ἀλλὰ καὶ τῆς ἴδιας τῆς μονῆς, καθὼς τὸ οικονομικὸ ἀντίκρουσμα τῆς συντηρήσεως τῶν χειρογράφων εἶναι ἀπαγορευτικὸ γιὰ τὸν προϋπολογισμό της.

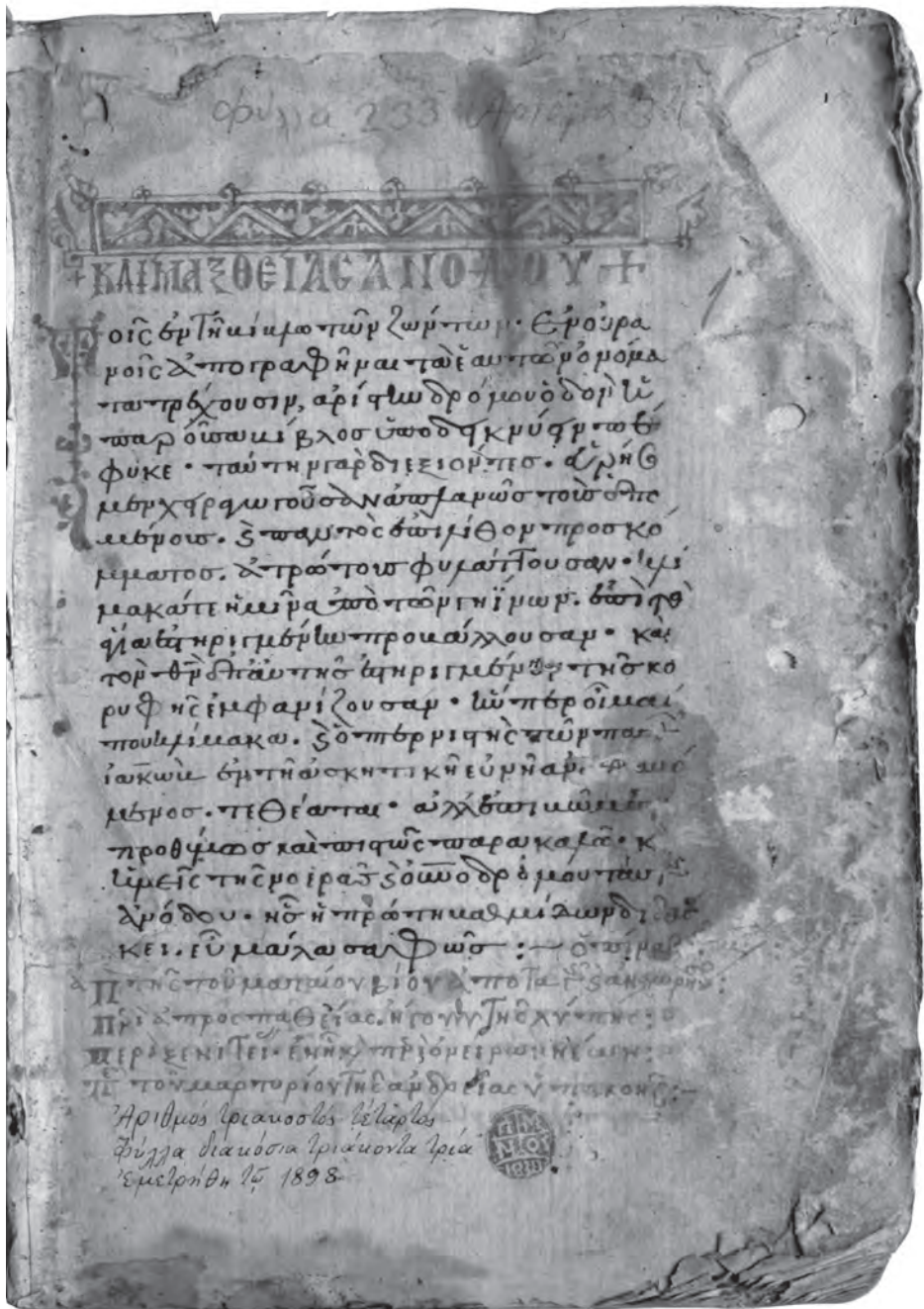
Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἐπομένως νὰ πιστεύω ὅτι ὁ καταλληλότερος ἐπίλογος στὰ προγραφέντα εἶναι ἡ ἔκκληση πρὸς κάθε ἀρμόδιο φορέα γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς μονῆς, προκειμένου νὰ συντηρηθοῦν τὰ χειρόγραφα της, ἢ κατάσταση κάποιων ἀπὸ τὰ ὅποια θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ ἀπελπιστικὴ. Κάθε προσπάθεια συντήρησης τοῦ ἐμπεριεχομένου σὲ αὐτὰ θησαυροῦ ἀποτελεῖ ἀπόδοση τιμῆς στὸν ἀνώνυμο λειμωνιάτη μοναχό, ποὺ ἐπὶ πέντε αἰῶνες ἀντέγραψε, ἀγόρασε, δώρισε, διατήρησε καὶ συντήρησε ἓνα σημαντικὸ κομμάτι τοῦ γραπτοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἱστορίας μας.

Εικ. 1. Lesb. Leimonos 126, f. 1r (ἔτ. 1779)
Λόγοι Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου μετ ψυχαγωγία

Εικ. 2. Lesb. Leimonos 239, f. 190-191r (1672-1673)
 Γραφέας: Σεραφεΐμ ἱερομόναχος (Λειμωνιάτης)

Εἰκ. 3. Lesb. Leimonos 34, f. 1r (1341). Κλίμαξ Ἰωάννου Σιναΐτου

Γωίπρασπάσαι του έχου
 πένυφμε ται παίδας
 και φάρισαι τούτου του μο
 με μετ' αχου χυόμορμ' α
 Σιωπτον. τύρμνον και
 ιαστρέωνε ππιδε. ο θηλ
 πδντες με καρί ουδν
 μούρωμπρότερον κιν. βε
Η μμίσου λέκη κητάρια
 οιδι με. παδίσων φωτίζων
 ται καρδ' αι. ούτ' αϊπ' αϊω
 πιασώ εν φελεμουίτων ε.
 παμμετ' καρ' αθροφωρεί ππικ
 χ. οθιμσε ππια μετ' α κα ρι
 ζομεν.

Φ ωτοί οινε τ' ρονα γν. Γε Γέμη
 σαι δ' ατ' ου τοι με τ' εω σε.
 φώτισον δ' εομαται κο ρα
 της τε ταπτην ωμδ' ης καρδ' η
 μου. παθ' αϊπ' ται χελ' ετ' αι ε
 δ' αικροτ' πστη. ο' πποσ' ετ' π' αι
 μετ' α κα ρι ζω σε. ο θρ.

Γ αμδ' αϊπ' ετ' α παρ ακοις
 ερ' οσ' αϊπ' αϊ. τιν' κατ' αρ' α
 εισωκί οατο. ούδ' ε παρθ' ηνε
 θε κέ. τώτ' η κ' υφορ' αι μετ' α
 μετ' α. τώ κοσ' μετ' α τ' α ροί
 αμ' εζ' ωθησαι. οθιμσε ππια
 μετ' α μω μεν. ε ζ' α
 τιν' αϊκ' ε ζ' α.

Γ παρ' αϊπ' τ' αϊσ' α ρη' α ο σ
 κ' αϊπ' π' α ληε ο ετ' α οζος. και α
 ρ' α σ' α μω μετ' α εϊος. ε ούρ' α
 οϊφ' αϊπ' ρε. μωτ' α ρη' α
 και τ' α ρε' ας. φαιδ' ρ' αϊπ' α
 φ' κ' αϊπ' α θωσ' α. ωσ' του χ'

Δ' π' α ο χ' αϊ. υπ' ερ' α
 π' ρε κ' α ρη' τε. τ' α π' α ο θ' α
 ετ' α τ' α ρ' αϊπ' α. τ' αϊπ' ερ' α μ
 τ' α μ' α κ' α μ' α.

Γ π' α μ' α ον παρ' α μ' α τ' α εϊ
 τ' α μ' α κ' α ρη' α μ' α ο σ' α. και τ' α
 αμ' α ο σ' α τ' αϊπ' α. ο μ' α τ' α
 ρη' ο σ' α δ' α α δ' α. τ' αϊπ' α σ' α
 τ' α ο κ' α π' α ρ' α. ιθ' α μ' α ον και κ' ρ' α
 τ' αϊπ' α σ' α. τ' α εθ' η κ' α τ' α τ' ρ' αϊπ' α
 και εχ' α ον τ' αϊπ' α εϊρ' α μ' α. ετ' α
 τ' α π' α ρ' α τ' α κ' α ο μ' α.

ετ' α τ' α τ' α κ' α. ο θ' α ε.

+ εϊρ' α φ' α κ' α δ' α κ' α μ' α ο σ' α τ' α ρ' α
 εϊρ' α μ' α ιθ' α ο κ' α, ιθ' α. ετ' α τ' α
 ετ' α κ' α.

ετ' α κ' α ο μ' α ο σ' α τ' α ο χ' α μ' α ο ετ' α
 χ' α δ' α κ' α κ' α ρ' α τ' α.

+

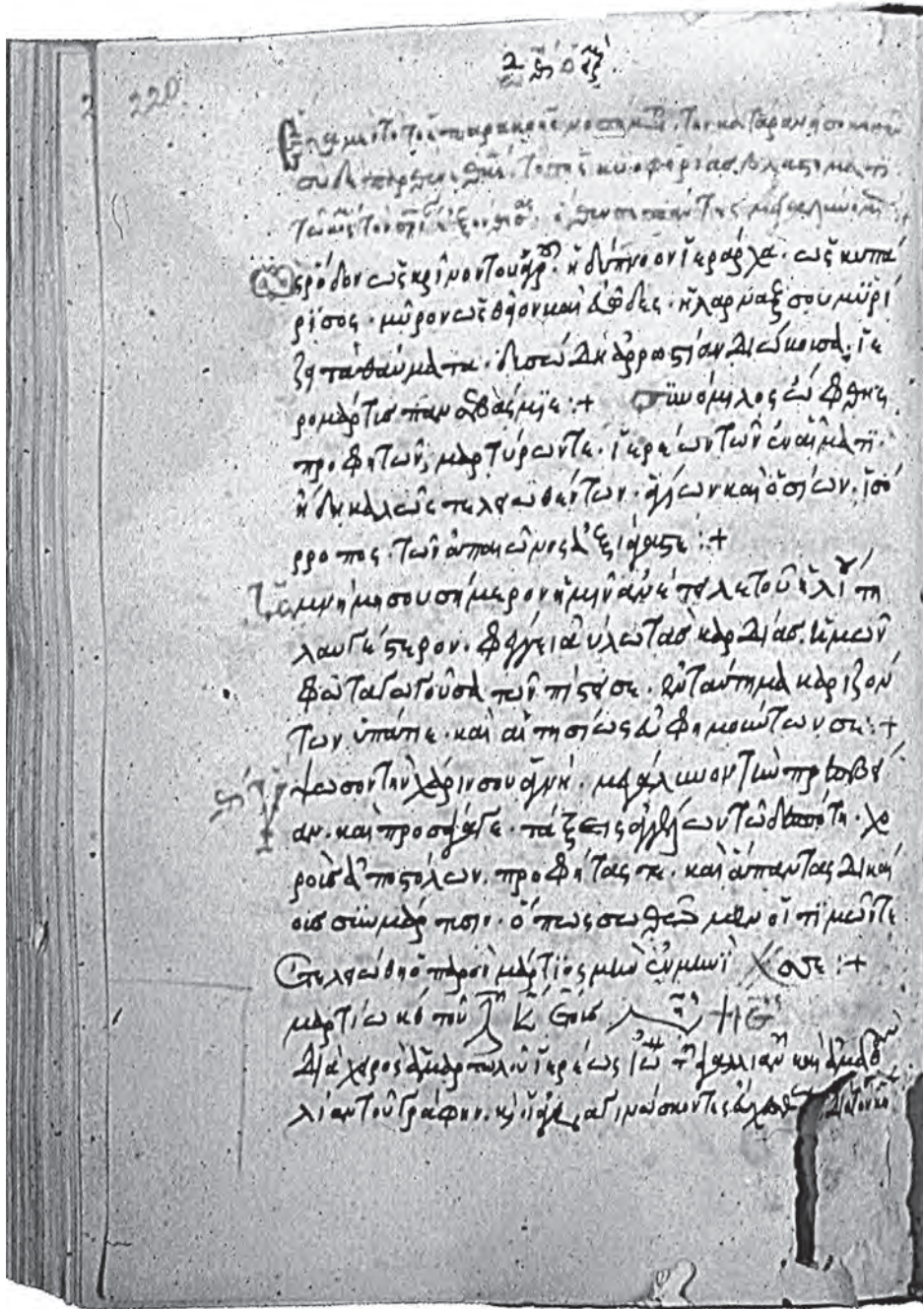
ετ' α ετ' α ο θ' α κ' α
 ετ' α ετ' α κ' α

ετ' α ετ' α ο θ' α ο σ' α ούδ' ετ' α κ' α ρ' α ιθ' α
 ετ' α κ' α ο θ' α ο σ' α ούδ' ετ' α κ' α ρ' α ιθ' α ο μ' α.

ετ' α ετ' α κ' α ο θ' α
 ετ' α ετ' α κ' α ο θ' α

398

398

Εικ. 5. Αυτόγραφο του αγίου Ιγνατίου Αγαλλιανού, σελ. 220 (1512-1515)